واتای واژە سەختەکان: تەرسا: مەسیحی. بەردەنم: بردومە. راسەن: راستە. ئەڵێ: من بومەگاور لە دەیری مەسیحی یەکاندا سوجدەم بردوە.

فتوای بەرهەمەن: بەرەهمەن، خودای هێندیەکان، رەنگ بێ ٨٠٠ ساڵ بەر لەدایک بونی حەزرەتی عیسا بەرەهمەنەکان لە هێندوستاندا خودای خۆیان بەوێنەی ئینسانێکی سێ سەر نیشان دابێ ولەوە دەچێ ئەقانیمی سەلاسە (خودا، عیسا، مەریەم) لە مەوە، وەرگیردرابێ. دینی سێ خودایی هێندی یەکان (ویشنۆ، بەرەهما، شیوا) یە. بێسارانی دەڵێ:لە تافی گەنجیدا لە بەر نەزانی دینی من ، دینی عەرەق فرۆشی خاوین کردوٚتەوە (من ئێستا لەوە تۆبەمە) و ئێستا پیروپوختەم.

دەتوانین بڵێین: بێسارانی رەنگە لە عیرفانی ئیسلامیدا پەیرەوی رێبازو (رچەی خەڵوەتیە) بوبێ، کە لەو رۆژگارەدا لەکوردستانی ئێراندا باو بووە.

عەشق و ئەوینی بێسارانی

بێسارانی ئەویندارى کیژێ بووە بە ناوی (ئامینە) کچی شێر محەمەد ناوێک کە خەڵکی پایگەلان بووە، ئەوکیژە بوٚتە هوٚی هەڵقوڵینی شیعر لە بیرومێشکی بێسارانیدا.

شیعرەکانی بێسارانی ئەگەر بە چاوێ ورد بوێ بڕوانین ئەتوانین لانی کەم بیکەینە سێ بەش: غەرامی، عیرفانی، کوٚمەلاّیەتی.

بێسارانی ئەوینداری خوٚرسک و سروشتە، بە تایبەت دیمەنە جوانەکان، چیا بەرزەکان، تافگەو قەڵوەزەی ئاوە کافورەکان، گوڵە هەزار رەنگەکان، شاخی هەورامان، رەزەمێوەکان، جێگایەکی زوٚردیاریان، لە شیعرە غەرامی یەکانی بێسارانیدا هەیە:

وێنەی غەزەلی غەرامی:

چــراغ وەنــەوشە چــنور چــەنی گــوڵ عــەزم ڕای وســاڵ توٚشــان هــانەدڵ

چــنور جــەسەرکوٚ وەنــەوشە جــەچەم گــوڵ جــەگوڵستــان وەهــەم بــیەن جــەم

واتشــــان بــــەمن بــــەندەی فــلاّنی چــون حــاڵ زانــەنی، بەحــاڵ مــەزانــی

بــو نــەڕای اللّــە بکــەرە کــاریٚ بیــاومێ بــەوەسڵ ئــەو دڵــبەر جــاریٚ

Dr.Saleh Ebrahimi

چراغ یەهەرسێم بەستن بەدەستە   چ دەستە، دەستەی رزگاران بەستە
هەرسێم یەئاورد چون خاکەساران   هەریەک وایەی وێم وە چەم مەداران
چنور پەی زوڵفت پەشێو حاڵشەن   وەنەوشە سەودای خیاڵ خاڵشەن

شوێن دانانی بێسارانی لەسەر شاعیرانی کوردەواری

بێسارانی لەسەر هێندێک لە شاعیرانی کورد شوێنی داناوەو ئەسەری کردوتە سەریان.
بۆ وێنە بێسارانی شوێنیلە سەر دوزانای بلیمەت و مەزنە شاعیری کورد داناوە، یەکیان حەکیم **مەولەوی کوردەو** ئەمی تریشیان زانای بلیمەت (**پیرەمێرد**)ی نەمرە، کە پیرەمێرد بەشوێن وەرگرتن لە بێسارانی شێعر و غەزەلی غەرامی (**چراغ وەنەوشەی**) کردوتە سۆرانی و بە شێوەی سۆرانی دەڵێ:

ئازیر وەنەوشە و چنور لەگەڵ گوڵ   سەودای دیتنی تۆیان کەوتە دڵ
چنور لە هەردان، وەنەوشە لەچەم   گوڵ لە گوڵستان، یەکیان گرت سەرجەم
وتیان پێم وەرە تۆرابەرمان بە   ئەمەمان بۆ بکەو تا جیسەرمان بە
وەرە لەریی خوا بکەرە کاری   بگەین بە وەسڵی ئەو دوڵبە رجاری
ئەوە هەرسێکم بەستن بە دەستە   هاتنەخزمەتت بە دەستی بەستە
هەریەک بە جۆریمەرامی پێتە   گیانیان بە فیدای خاکی بەرپێتە،

حەکیم مەولەوی کورد لەم پارچە شیعرەی خواری داکە لەدەس پیری شکایەت دەکا و لەگەڵخۆیدادەدوێلە چەن شێعری بێسارانی بەوێنەی تێهەڵکێش کەڵکی وەرگرتووە کە فەرمویەتی:

پێشانیم هەوەس زانووش جازمەن   تەعظیم جەناب پیری لازمەن
یانی نێوچاوانم دانەویوەتەوە وئارەزوی وایە بگاتە ئەژنۆم چونکا پیری هاتووە وڕێزلێ گرتنی پیوستە[1].

١- مانای واژەکان: (ئەولای: بولای، پەستی: دانەوینەوە. وردیکلانەن: وردیلە. هەستی:بوون، وجود، مەوجود) ئەم شیعرە ئاماژیە بە ئایەتی پیروزی (ومن نعمرە، ننکسە فی‌الخلق)

Dr.Saleh Ebrahimi

باڵاکەردەوە مەیل ئەو لای پەستی　　　وردیکلانەن دەروازەی هەستی .
مەعدومی! کردەی بە دی هەزارتەرز
زانوی ئومێدت ناوەڕۆ ئەولەرز
ئەوکەس مەزانوو ستارەن ئارۆ
جە و بوزورگ تەرەن شەو ئەوڕۆت نارۆ
سفیدیت قەلغان پەی روی سیات بۆ　　　کە مانیت شەفیع تیردیات بۆ.
تادەڵێ:
عەزابم ئەرسەدجە حەدبە رشی یەن[1]　　　جەروسیاییم گرانتەر نی یەن.
من کە خەجاڵەت خزمەت ئاماپێم　　　جەهەنم صەدساڵ دۆزەخ بۆ وە جێم.
موتریب، بۆ وەداد دڵگیریمەوە　　　پیری ها ئاما وە پیریمەوە
نەوات وێرانەی دڵ کەرۆ ئاوا　　　چەنی **(بەستەی فەرد بێساران ماوا)**

نەوات: ئاوازی خۆش. لەگەڵ. بێسارانی ماوا: ئەوەی خەڵکی بێسارانە، کەمە بەست مەلامستە فای بێسارانی یە. یانی: کاکی گۆرانی بێژ بێبەهاواری داماوینەوە چونکا پیری هاتوە بەپیرمەوە، وەبەئاوازی خۆشت دڵی وێرانەم بەم شیعرانەی خوارەوەی بێسارانی ئاوەدانو شادبکە.

شیعری بێسارانی لە نیۆشیعری مەولەویدا:

«ئینە گرد جەوەخت نادانیم بی یەن　　　فەصڵ سەرمەستی جوانیم بی یەن»
«ئیسەها جەگشت پەشیمانیم بەرد　　　وادەی پیریمەن جوانیم ویەرد»
کۆچ دوایمەن، یاوانم نۆبە　　　نۆبەی توبەمەن، کەرەم دار، تۆبە[2].

ئەم شوێندانانەی بێسارانی لەسەر **مەولەوی و پیرەمێرد**، بەسەبۆزانایی و جوان وێژی وچاکی و شوێن دانان و نەوع دۆستی بێسارانی.

١- مانای واژەکان: ستارەن: گوناه پۆشە. ئارو: ئەمرۆ. نارو: نەهێنی،ناوەرو: نەهێنێت.
سفیدیت: ریش سپی بون. کەمانیت: چەمینەوەت وەک کە وان. شەفیع: تکاکار. دیات: روانینی حە رامت بونامەحرەم.- تادەلی:
٢- یاوانم نوبە: بەسەرم هاتووە. ویەرد: بەسەرچو.

Dr.Saleh Ebrahimi

بێسارانی و ڕێبازی ڕۆمانتیسم

هه رچەندە، هەروەک مێژودەنوسێ: سەرهەڵدانی ڕۆمانتیسم لە سەرەتای سەدەی نۆزدەوە لەئیگلیس و ئەلمان وفەرانسە دەستی پێکردوە، بەڵام بێسارانی لەسەدەی حەڤدەدا، ژیاوە کە هێمان مەسەلەی ڕۆمانتیسم دانەها تبوو شیعری ڕۆمانتێکیش لەئوروپادا پێوەندی بەباری شارستانیەت و ژیارو پیشەسازی و بوژانەوەی علیمو هونەریا باشتر بڵێین: پێوەندی بە(ڕێنیسانسەوە) هەبو، یالەسە ردە می سەفەوی یەکاندا کە یەکەمین چرۆی بورژووازی سەری هەڵداوە لەئێراندا،کەچی بێسارانی لەبارو دۆخی لادێنشینی وکشت و کاڵدا ژیاوە، بەڵام بێسارانی لەشیعری سەر بە ڕێبازی ڕۆمانتیکدا، شیعری داناوە، چونکا بێسارانی لە مەڵبەندێکی خۆرسکوپڕوتەژی لەگوڵی ڕەنگا و ڕەنگ، چاوی کردۆتەوە،دیارەخۆرسک و سروشتیش لەرێبازی ڕۆمانتێکدا نەخش و دەورێکی سرنج راکێشی بۆهەیە کە سەرچاوەی حەسانەوە، بەختیاری، بزوێنەری هەست و عاتیفەی هونەروەرە، وەهەم بەدی هێنەری دەرد و کەسەرو پەژارەیە. بێسارانی وەک بەدی هێنەرێک، خورسک بەو واتایە لەدڵ و دەرونیدا شوێنی داناوە و بۆتە سەر چاوەو بناوان بوهەڵقوڵین وهەژاندنی ئەوینێکی خودایی و عیرفانی، هەروا خۆشەویستێکی پاکوبێخەوش بۆتە هەستێکی غەرامی، وەئەو هەموە دیمەنەجوان و نەخشینانەی کوردەواری و ناوچەی کورد و گۆران کە بۆ بێسارانی بونەتە وێنەیەکی هەست پیکراوی پە ڕووەردگار، هەمو بونەتە هۆ، بۆ بەدی هێنانی تابلۆ ڕەنگین و سیحراوی یەکانی بێسارانی.

چـــراغ ڕەزانبـــۆ، چـــراغ ڕەزانبـــۆ   خـــاس ئیدەن گڵکۆم نەپـای ڕەزانبـۆ
نـــزیک وە پـــرشنگ پـای قـەڵوەزانبـۆ   ئـــامێتەی خـــاکـــم، وڵگـی خـەزانبـۆ.

بێسارانی لەتێ ڕوانینێکدا بۆخۆرسک وتەبیعەت لەم دوشیعرەدا دەڵێ خۆزگە لەدوای مەرگم گۆڕەکەم لە پەنای باخەتیرێ و ڕەزێک دابێ، وە لەنێزیک تافگەیەک دابێ تا پرشە وپریشکەپڕشکی قەڵپەزە و تافگەکە، لەقەبرەکەم بدات وفێنکی بکاتەوە وگڵکۆکەیشم لەگەڵ گەڵا ڕێزانی پاییزیدا ئاوێتەبێ[1].

١- زمان و بیرو... نوسراوی زاناو موحەقیقی بەڕێز (محمدعادل محمدپور) مەریوانی خوابیپارێزی

تەشبیە لە شێعری بێسارانی و مەولەوی‌کورددا

حەکیم مەولەوی کورد لەشیعرێکدا عالی ترین تەشبیە وبەلیغترین تەشبیهی بەکاربردوە کە فەرمویەتی:

گوڵچون روی ئازیز نەزاکەت پۆشان

وە فراوان چون سەیل دیدەی من جۆشان

کەلەم شیعرەدا مەولەوی بەجوانترین شێوە تورت و ناسکی وجوانی گوڵی بەجوانی و زەریفی گۆنەو رومەتی ئازیزەکەی تەشبیەکردوە، هەروا بەفراوی کۆیستانی بە لافاوی ئەسرین و فرمێسکی ئە ویندارەکەی دەشوبهێنێ... دیارە کاتێ ورد بینانە بروانینەئەم شیعرەی مەولەوی ئیتربۆتە شبیهی عالی و بەرز و تەرز هەربەم شیعرە وێنە دەهێنینەوە و قەت ناڵێین: (ئەبوحنیفةکابی یوسف) - بێسارانیش دەڵێ:

بەرەزایێ هەن جە سایکەمەردا

پەخش و پەڕ کەردەن بەو سەراندەردا

چون زوڵفی یاران، سافی سەراوێز

مەگێلۆ نەدەور، تۆفانی سۆبخێز.

کەگوڵە بە رەزای بەزولفی یار شوبهاندوە،کە ئەمەلە زانستی بەلاغەدا زۆر جوانەو بەرزوعالی‌یە.

بێسارانی و خواجە حافزی‌شیرازی:

بێسارانی لەبابەت حافزەوە فەرمویەتی :

حافظ باحیسی شاخی نە باتت — بە نوشیدەی جام جورعەی مە ماتت

بەهەوای (گوڵگەشت)سەیری (موسەللات) — بەئاب (روکناباد) سە رچەشمەی حەیات

بە (لسانالغیب) سینەی پڕجەدوڕ — مایەی دڵ جە گەنج، بەحری مەعناپوڕ

جەوساوە قیبلەم جەمن دور کەفتەن — سەرتاپای باڵام ئالودەی نەفتەن

بۆخرمەت کردن بەزمان و فەرهەنگ و ئەدەبی کوردی کۆواری ئاوێنە چاپی ١٣٧٤و پەرمانی ٢٢ تا ٢١.

Dr.Saleh Ebrahimi

فـالّێ (وصـف‌الحـال) بـاوەر پـەڕێم   موناسب بەحالّ جـەستەی خـەستەی وێـم
هـەرشەو جـە ئـاسمان قـەبرت پـڕنوربۆ   دیـدەی بـەد جـە شـاخ زوبـانت دوربـۆ.

ئەم شیعرانە نشانەی ئەوەن‌کە بێسارانی کەوتۆتە بن شوێندانانی حافظ و ناسیاو بەئەدەبی فارسی بووەو زۆر جوان و شاعیرانە کەڵکی لێی وەرگرتوە جاچون لەزەمانی صەفەوی یەکاندا ژیاوە، هەروەها بەشیوّە و شێوازی هێندی و شێوەکانی دیکەکەلەو خولەدا لە ئێرانی صەفەوی‌دا باو بووە سودی وەرگرتووە.

ئیستیعارە لە شیعری بێسارانیدا:

یەکێک لە نیشانەکانی رەوان بێژی و زبان تەرولە باری وجوان وێژی ئەوەیە،کە شاعیر یانوسەر لە وردەکاری ئەدەبی و هـونەریدا، وەلە بەکاربردنی ئیستیعارە و تەشبیە، هەروا لە خونجاندن وگونجاندنی ئەرکانی بەلاّغەت‌دا بەوزەو بەهێز و بەدە سەلاّت بێ. جا لەبەر ئەوەی مەولانا بێسارانی لەفەرهەنگ،زمان و ئەدەبی عەرەبی و فارسی و مەعـارف وزانسـتەکـانی قورئانی و ئیسلامیدا، هەروا لە زانستەکانی بەلاغە، بەدیع و مەعانی زۆر شارەزا وخودان بیرو وردبین و بیرتیژ بووە، لەو جۆرە زاراوانەدا زۆر بە وزەو خاوەن نەزەر بووە، ئەوەیە لە شیعری بێسارانیدا زۆر چاوت بـە وردەکـاری، تـابلۆێ رەنگـاورەنگ دەکـەوێ،کـە پـڕوتەژین لەصووەری خەیالّ، بیری وردو تازەکە دارماڵن لەواتـای نـەخشین وڕازاوە، جـائەوەیەکە شیعرەکانی بێسارانی پڕوتەژین لەو جۆرە زاراوانـە و بـەوێنەی سـەهلی مـومتەنیع خوێـان دەنوێنین،کەدەڵێ:

دیــدەم بینــایی تــێش غەمــانۆ   پــەڕو بــالّ نـە دەور زوڵمـات مەشـانۆ

بێ ئەوەی بەدوای واژە و واتاداگەرابێ، ئیستیعارەو واتای تازەی بەکاربروە، زوڵمات ئیستیعارەی مەکنیەیە،کە شوبهاوە بەباڵندەیەک،کە پەروباڵ لێکدەدا، مەل و پەلەوەرەکە، ناو نەبراوە، بەلاّم لە باتی ئەو پەرو باڵ، ناو براوە،کەقەرینەیە بۆناسینی بـاڵندەکـە (مشـبـه بـه) ەوشوبهاوە بە (زوڵمات)کە (مشبه)ە.

بیٚ مرادی و نەگەیشتن بە ئاوات لە شیعری بیٚسارانیدا:

باری نالە باری ئابوری و پەرە وازە بونی شاعیران وگەڕان بە دیهات و شارا بوفیٚربونی عیلم وزانست و کز وکەساسی و هەژاری خەڵک بونەتە، بارێکی گران لە نـێوبیرومێشك و خەیاڵی بیٚسارانیداو ئەم واتا و شیعرانەی خولقاندوە کە دەڵیٚ:

بـە کـەم کـەم کـەردم، بـە کـەم، کـەمکەردم کـۆ کـۆ کۆی خەمـان بـە کـەم، کـەمکەردم
پـەی پـەی پەیـاپەی هـونی دڵ، وەردم مـەن مـەن مەنـا مـەن، داخ، وە گـڵ بـەردم
سـەدمەردەم مـەردەن، سـەد کـۆسم کـەفتەن هـیچ کـەس ئـاخ وداخ جـەمن نـەشنە فـتەن
ئـاخ ئـاخ وداخ داخ وەیـوەیو رۆ رۆ هـەرهەشت بـەغەزەب لێـم بـیەن کـۆ
قـیبلەم جـە دوریت چـەنداخـان وەردم خەیـال وەداخـی خەمـان شـاد کـەردم

قافیەو وەزەنی شیعری بیٚسارانی:

من لام وایە وێژە و ئەدەبی کوردی گۆرانی واتە (هەورامانی) هەردە لیٚیٚ بە دانستە بۆ شیٚعری کوردی بەدی هاتووە، تاشیعری کوردی لەسەر ئەوەدانریٚ، جاهەرلە بەرئەوە یە، بیٚسارانی، مەولەوی، خانای قوبادی، مەلاپەریشـان، سەرهەنگ ئەڵماسخان، میرزاشـەفیع کیٚمنەیی‌و... باوە کولە زانین و عیلم و فەرهەنگ و مەعارفی ئیسلامی‌و ئـەدەبی فـارسی و عەرەبیدا هەرشەپۆلیان داوە، کەچی لە شیعروتندا نەکەوتنەتە سەر ڕێبازی ئـەوان، بـەڵکو بونەتەئاڵاهەڵگری داب و دەستور و وێژە و ئەدەبی خۆماڵی کوردی باوی باپیرانمان، گۆرانی وستران و فۆلکلۆری کودیشیان لە بەرچاو بزرنەبووە، بەتایبەت کە لەرێنوسی زمانی کوردیدا سەروژێرو بۆر نیە، بەڵکو ئیعراب بە حوروفە و ئە مەیش خۆی تایبەتی زمانی کـوردیەو لەزمانی عەرەبی و فارسیدا نییە، جاهەر لە بە رئەمە زۆربەی کێشی شیعری کوردی بەرەسەنی و خۆماڵی ماوەتەوە. تەنیا کەسانیٚ وەك «نالی» کیٚش‌و... عەرە بیان بە کار بردوە[1].

١- ئەویش بۆ ئەوەیە کەس نەڵی کەسمان نەبووە لەم مەیدانە دائەسپی خوی بئاژوی، جاهەر بویی شانازی بەخوی‌دەکاکە شیعری بەزمانی کوردی وتوە هەروەك دەڵی: کەس بە ئەلفاظم نەڵی خو کوردی یە، خو کردی یە=هەرکەسیٚ نادان نەبیٚ خۆی تالیبی مەعنا دەکا.

Dr.Saleh Ebrahimi

بێسارانی لە سەرقافیەی (مەسنەوی) شیعری وتووە، یانی (قافیە) لەهەر نیوە شیعرێکدا سەر بە خۆیە، بێسارانی خووی وابووە، لە نیوەشیعری یەکەم و دووەمدا (قافیە) ی یەکسانی هێناوە و نیوە شیعرەکانی دیکەی بەپێی زەوق و سەلیقەی خۆی، گۆریونی، هەروەك فەرمویەتی:

ئاخ پەی منالّی ئاخ پەی منالّی ... ئاخوا درێغا پەی منالّی
گۆشەی خاترم جەخەم بی خالّی ... لاقەید بیم، جە تان، جەوەشی وتالّی
هەربازیم مەکەرد من چەنی یاران ... مەشیم وە باوەش نازك ناز داران
ئیسە جە شومی زەمانەی باتلّ ... نازاران یەك یەك لێم مەکەران سلّ

بێسارانی لە شیعری یەکەم دامنالّی وە لە شیعری دووەمدا(قافیە) ی خالّی و تالّی،کە چی لە شیعرەکانی دواییدا (قافیە) شتێکی دیکەیە و جۆرا و جۆرن.

سەرچاوە: مێژوی ئەدەبی کوردی، بەغدا (۱۳۷۱ی مانگی و ۱۹۵۲ی زاینی پەرەی ۱۸۰ و کۆواری گەلاوێژ پەرەی ۲۰ و ۲۱ چاپی بەغدا ۱۹۴۴ز ، ژومارەی ۴ و ۵-کتێبی پیری شالیار پەرەی ۳۷- دیوانی دەستخەت بە لێکۆڵینەوەی جەنابی سەید تاهیر هاشمی خوالێخوشبو - تاریخی مەشاهیری کورد، عورەفا، عولەما، ئودەبا، شاعیران بەرگی یەکەم دانراوی زانای خوالێخوشبو بابا مەردۆخ رۆحانی شێوا - چاپی ۱۳٦۴ تاران سروش - پەرەی ۱٦۷ تا ۱۷۱-وە کتێبی ژیناوەری زانایانی کورد لە جیهانی ئیسلامەتی یاگەنجینەی فەرهەنگ و زانست چاپی ۱۳٦۴ بە ژمارەی (ثبت کتابخانۀ ملی) تاران ۷۱ - ۱۳٦۳/۱۱/۱۵ی هەتاوی نوسراوی محەمەد صالح ئیبراهیمی محەمەدی (شەپۆل) پەرەی ۲۷٦ تا ۲۸٦-وە زمان، بیرو... نوسراوی زاناو لێکۆڵەری بەرێز: (محمدعادل محمدپور) خوا بی پارێزێ بۆ خزمەت بەزمان و فەرهەنگ و ئەدەبی کوردی -کۆواری ئاوێنە بەکوردی چاپی ۱۳۷۴ هەتاوی ژمارەی ۲۱ و ۲۲ پەرەی ۲۲ و ۲٦ - زمانەوانی محەمەد مەعروف فەتتاح پەرەی ۳ و رێبازی رۆمانتێك لە ئەدەبی کوردیدا، دانراوی خورشید رەشید ئەحمەد - دیوانی حەکیم مەولەوی کورد پەرەی ۱۰۸ تا ۱۰۵ چاپی ئۆفستی سەرماوەزی ۱۳٦۷ی هەتاوی،بەکۆ کردنەوە و لێکۆڵینەوەی زانای پایە بەرز ئیمام شافیع رۆژگار عەللامەی موحەقیق مەلا

Dr.Saleh Ebrahimi

عەبدولکەریم مودەریس خوا دەوامی ئە وزاتە موبارەکە بدا. دیوانی زانای بلیمەت بێسارانی بەرگی یەکەم بەکۆکردنەوە و لێکدانەوەو لێکۆلینەوەی کە یومەرس (عبدالغفور) نیک رەفتار سولەیمانی بە یارمەتی کۆماری عێراق ئەمینداریتی گشتی رۆشنبیریو لاوان ۱۹۸۱/٦/۱۸ی زاینی و ۱۳٦۰/۳/۲۸ی مانگی.-۱-

۱ - ئەم وتارە بو کونگرەی ریز دانان لە بیسارانی نوسراوە، کونگرەکە لە شاری مەریوان لە سالونی تازەی فەرهەنگو ئیرشاد-ی شاری مەریوان لە روژانی پینجشەمەو هەینی ۲۷و ۲۸ی گولانی ۲۶۰۸ی کوردیو ۱۳۷۵ی هەتاویو ۱۵ی مەی ۱۹۹۶ی زاینیو ۲۷ی زیحەجەی ۱۴۱۶ی مانگی بەریوە براو ئەم باسو لیکولینەوە لە روژی ۱۳۷۵/۲/۲۷ دوا بە دوای قسەکانی ئوستانداری کوردستان خوم خویندمەوە. • شەپۆل •

Dr.Saleh Ebrahimi

چیرۆکی تەنزاوی

چیرۆکی تەنزاوی شیعری فولکلۆری حاجی مام ڕێوی بە دەنگی کاک: ڕەشاد کە شیعرەکانی برای ڕووناک دڵ کاک: ڕەسول قەرەکەریمی داینواەو لە قەوڵی مام ڕێوی‌یەوە کە دەچێ هەندێ پارچە بۆ دەسرەومێزەرەی دەوری سەری بکرێ و ڕوو دەکاتە پارچە فرۆش وپێی دەڵێ:

ڕۆڵە گیان بیفرۆشە بە من ... بۆو حیساب دەکەم بە پازدە تمەن
من دۆستی بابتم چۆن دەبم بەدوژمن ... من تۆبە، حیللەی وا ناگێڕم
من عاشقی دینم کوا عاشقی زێڕم ... ئەم تەبلیغاتە کە بکەم تەواو
بیکەمە دەسماڵ بۆ بەستنی چاو ... تەواوی مەلان فریو دەخۆن بۆم
ئەمجار دەتوانم یەک یەک بیان خۆم ... بەڵێ ڕێوی فیکری هێنا سەر ئەوە
کەرێ پەیدا بکا بەو نیوە شەوە ... هەستا لە ڕێوە، کەری پەیدا کرد
کەشیدەی زەردی بۆ سەری ساز کرد ... لێی سواری کەر بوو بە کەشیدەوە
کەڵەبابێکی دی واقی بردەوە ... وتی: عەجایەب باوەڕ ناکرێ
دەبێ بۆ کوێ بچی بە سواری کەرێ ... کە لێی خوردبۆوەو زانی کە ڕێوی‌یە
قاتڵی ئەوەو داعبای کێوی‌یە ... کەڵەشێر وتی: چاکت دەناسم
گەرچی قاتڵی من لێت هەراسم ... لە بۆ کوێ دەچی بەم کەشم و نەشمە
تۆو مام ڕێوی ئەم ریش و پەشمە ... بە کەشیدەو بەرماڵ و تەسبیح(۱)
بەم زیکرو ویردەی دەی‌فەرموی فەسیح ... لە بۆ کوێ دەچی مەقسودت کوی‌یە؟
ئەم کەشیدەیەت لەبەرچی پێیە ... وتی: خۆ ئەتۆ قورئان دەزانی
بە لای خۆت مەلاو خاوەن ئیمانی ... چۆن تۆ مەلا بی و شەرع بزانی
قەتت نەچوبێ نوێژی بەیانی ... نازانی ئەمن دەچم بۆ حەجێ
چۆن پیاوی عالم بەسەهو دەچێ ... تۆ ئەهلی عیلمی بۆ حەجێک ناکەی
ئاخر و عاقیبەت مەلای هیچ نەزان ... بە بارەقەڵلاو تەعریفاتی جوان
بێ ئەوەی هیچ بڵێ و فریوی خوارد بۆی ... چو لە پشتەوە سوار بو وەکو خۆی

۱- سَبْحه

Dr.Saleh Ebrahimi

ئەمجار مام ڕێوی زاڵمی دەرەبەگ   وەندە نەڕۆیشت گەیشتە لەگ لەگ
بانگی کرد لەگ لەگ ڕێوی لە بۆ کوێ   لە بۆ چ لایەک تەشریفو دەچێ؟
ڕێوی بانگی کرد: باوکەکەم حاجیم   دەڕۆین بۆ مەککەو بە حەج موحتاجیم
باکەر ماندوش بێ و جێگایش بگرێ   چونکی ئیسلامی و ئاخری دەمرێ
کە بۆم ڕێگایە بێی بە دڵی کەباب   مەجبورم دەتبەم وەکو کەڵەباب
وتی: مام ڕێوی تۆ زیددی منی   کوا جێی باوەڕی بە من دوژمنی
کە بیانو نەگری و قەسەم بخۆی بۆم   منیش دێم بۆ حەج ڕەفیقی ئەتۆم
وتی هەزار جار بەو حەجەی دەیکەم   هەتا بمێنم خەیانەت ناکەم
بابم بە قورئان تۆبەم کردووە   یا سوارم کردووە ئە ئەو مەلایە
من ئەو ڕێگام دووجار بڕیوە   زۆر دەردی مارو بێ ئاویم دیوە
تۆ بۆ شەڕی مار سەر نێزەت پێیە   حاجی و غازی ڕێی بەهەشتت پێیە
ئەوجا کەڵەباب کە ئەو عالمە   بۆیێم هێناوە بەو دەردو غەمە
من لە خۆفی مەرگ یەکجار دڵتەنگم   بۆیە بە دایم کزو بێ دەنگم
دەڵێم مەبادا بکەم وەفاتێ   لە کاتی گیان‌دان مەلام نەگاتێ
بابێ عالم لە پشت سەرینم   تاکو ئیشەڵلاّ مەحفوز بێ دینم
مەبادا شەیتان زەللە بکا پێم   ئاوری جەهەنەم بکاماڵ و جێم
ئا بەم قورئانە مەنزورم وایە   کە خوێندی مەلاو لەسینگی دایە
جا ئەگەر دێی بۆ حەج فەرمو، وەرە پێش   کە ئیماندارو ئەهلی ڕۆژوو نوێژ
کە لە مەجلیسی مەوعیزەی تەواو   لە حاندی ڕێوی دڵی بوو بە ئاو
ئیتر خۆی نەگرت یەکجار بەگشتی   لێی سواری کەر بوو خۆی خستە پشتی
ڕێوی کە لەگ لەگی دی لە دواوە   زەردێکی بۆ گرت و ئاوڕێکی داوە
وتی: لە خۆراکردم بە ڕەفیق   تاکەوڵی دەکەم پێوەی دەکەم دیق
گۆشتی لە کوێ بوو ئەم دارو بەردە   سەممی قاتڵەو سەبەبی دەردە
وتی: رازی بە، بە بەشی خودا   چی لەگەڵ دەکرێ کە ئەوەش نەدا
ڕێوی ئەم سەفەر روی کردە لەگ لەگ   بە پۆنزێکەوە عەینەن وەکو گەف
واچاکە بڕۆین بۆ ماڵی مەککە   خودا لەو ڕێگا کۆمەگمان بکا
وەندە نەڕۆیین لە شاخ و بەردێ   کەوێک بانگی کرد لە شاخ و زەردێ
وتی: فێڵ باز پیری زەمانە   باڵندەت نەهێشت پار ئەوودەمانە

Dr.Saleh Ebrahimi

ئەلئان بۆ شێخیت چت بەسەرهات
واچاکە بڕۆی لە پێشیان لاچی
تۆ چەتەو دز بووی لە لای چادرەکان
ئەمما کەشیدە یەکجار هەرزانە
ئەرێ مام حاجیی کەشیدە پۆشی
ڕێوی هاتە جواب، وتی: مامەکەو
تۆ خودا نەسوحیش خراپ نەبوو زو
بۆچی لە پاشان کە رجوع بۆوە
خودا فەرمویە هەر زەمان لە پێش مردنی
روحمی پێ دەکەم
من تۆبەم کردووە بەلای خۆی حاجیم
نابینی حاجیم کەشیدەی سەرم
کەسێ دەست بگرێ بە قوڵفی مەککە
تۆ بۆیێ ئەلعان لە من زەنینی
من لەبەر بابت کە دۆست بوو بە من
بۆیێ پێت دەڵێن: وەرە لەگەڵمان
خودالێخۆشبووی باوکت نەماوە
نووسیویە حاجی لە پاش مردنم
هەرکات بۆ حەجی سێوەم ڕۆیشتی
کوڕەکەم لەگەڵ خۆت لە بۆ حەجێ بەرە
ئاوای نووسیوە لە کاتی ژیانی
تۆ خوا لێخۆشبووی باوکت مردووە
کە بچمە حەجێ ڕۆڵە تۆیش بەرم
لەسەر ئەو عەهدە ئەگەر بمێنم
تۆیش ڕەفیقم بە لە حەج کردنم
ئەجەل لە شوێن هەمووکەس وێڵە
نات کەم نەسیحەت بەکینەو دەهۆ
چون عاقیبەتی هەموو مردنە

ئەو باڵندانە بۆ هاتونە لات
من کەوی راو بووم لە لای قەرەچی
بۆ سیرمە کونێک ملی خۆت دەشکان
لە بۆ ئیعتیبار فێڵێکی جوانە
لەکوێیان دەخۆی کەواکەیف خۆشی
ئازاو بەکاری فڕین و بدەو
بێ ئیمان نەبوو، وەک ئەرمەنی و جو
خودایش لێی قەبوڵ کردو موسڵمان بۆوە
بخوازێ ئەمان دەی بەخشم فەوری
گوناهی پێشوی بۆ حیساو ناکەم
بەسمە ڕەفیقی تەسبیحی ناجیم
پێت وایە بۆ گۆشت ئیمانم بەرم
نەعوزبیللا، کاری وا دەکا
ئیشی ئەوەیە بۆ خۆت بێدینی
دڵسۆزی تۆشم نابم بە دوژمن
چ بکەین بە ئەتۆ روون دەبێ دڵمان
ئەم وەسیەت نامەی بۆ من داناوە
لە پاش ناشتن و تەلقین کردنم
کە ساحیب دین و ئەهلی بەهەشتی
ئیجازەی بدە سوار بێ لەوکەرە
خودا عەتاکە بە ئەو ئیمانی
ئەو وەختە عەهدم لەگەڵ کردووە
ئەگەر دەر نەچێ و بتوپێ کەرم
وەسیەتی بابت بەجێ دەهێنم
کوڕی جوانچاکی خاڵ لە گەردنم
کێی مۆڵەت داوە بڵێ جەحێڵە
من قاتڵم، سەگەو تۆ پیرە هەڵۆ
ڕۆژی تۆبەیەو پەنا بردنە

Dr.Saleh Ebrahimi

ئێمە ساحیبی دوژمنی وابین   دەبێ بە دین و دۆستی خودا بین
جا تۆ بۆ نابێ بچین بۆ حەجێ   ببیە رەفیقمان تاقەتمان نەچێ
کەو فریوی خوارد سوار بوو لە خۆوە   ئەوەی دەیزانی لەبیری چووە
حاجی بە حیللەو بە کەشیدەی زەرد   کەوی هێنا خوار لە رەوەزو بەرد
کە سوار بوو، وتی: رەفیقی شیرینم   رەفیقی حەج و رێگای یەقینم
وەختی نوێژ هاتووە چ بکەین لە بۆ ئاو   بگرین لەسەری دەسنوێژێ تەواو
چون رۆژ درەنگە لەتاوان گێژم   دڵم دەتوقێ بفەوتێ نوێژم
وتی: دابەزن یەکجار ماندوبووم   کە ئاونیە نوێژم بکەم بە تەیموم
ئەم سەفەر حاجی لەکەر هاتە خوار   هەڵی گرت بە خاک تەیەمو دوجار
کە نوێژەکەی خوێندو ئاوڕی داوە   کەشیدەی سەری بە باکراوە
فەورەن کەشیدەی بەستەوە لەسەر   ساز بوون هەموویان لێی سوار بوون لەکەر
سەریان سوورِما بوو لە نوێژی رێوی   کە بە تەیەموم دای بەست لەکێوی
وتیان بە یەکتر ئێمە نەزانین   کوا خاوەن ئەقڵ و ساحیب ئیمانین
بۆ دەبوو ئەوەڵ باوەڕ نەکەین پێی   لەو زاتە گەورە ئەمین نەبین لێی
لەسەر ئەم نەقڵەو ئەم بەحسە جوانە   بەرەو مەدینە کە بوون رەوانە
وەندە نەرۆیین کە سوار بوون هەموو   لە بن کەڵەکێک بانگی کرد پەپو
وتی: لە بۆکوێ لێی سوار بوون بە ناز   ئێوەو رەفیقی رێوی حیللەباز
نازانن ئەوە لە بنەوە بڕە   بێ دین و مەل خۆر و جوجکە زگ دڕە
وتیان: مام پەپو وریای بەشەدور   وا بانگمان دەکەی دەخوێنی لە دوور
چ حەدت هەیە بڵێی بەم زاتە   کە کەوتە شوێنی مایەی نەجاتە
ئەعزەنەڵلاکە بڵێی: بێ دینە   لە رێگای بوغزو حەسەدو کینە
پەپو هاتە جواب وتی: براکان   قەسەم بە شێخان و بە دەستەی پاکان
ناتان باتە حەج برای هاودینم   لە نێوە شەودا مەرگتان دەبینم
رێوی هاتە جواب، وتی: مام پەپو   خۆ بابت وەک تۆ بێ ئیمان نەبوو
من بابتم دیوە لە لای سولەیمان   زۆر موسڵمان بوو یەکجار بە ئیمان
هیند خۆشەویست و پایە بەرز بوو   ئیتاعەی نەبی لە لای فەرز بوو
حەزرەتی سولەیمان لەکاتی ژیانی   ئەو پێغەمبەرە گەورەو نورانی
کردی بە وەزیر بۆ تەکبیرو را   لەسەر باوکتی کرد ئەم تاچەپەڕە

Dr.Saleh Ebrahimi

زۆرم پێ حەیفە ئەلعان هی تۆیە چون پیشەت خواردنی سوێندی درۆیە
لە بیرمە بابت لە خزمەت نەبی یادی بەخێر بێ و عەفو بێ رەببی
رۆیی بۆ حەج بۆ کردنی تەواف چۆن تۆ بە جارێ شانت کرد نەوی؟
پێم بە تەمانی پەپو بەم زووە بمری وا رێگای فەرزو ئیستاعەت ناگری
لە بری لە بۆ رەزای خوداوەندی جەلیل حەجمان لەگەڵ بکەی و ببی بە دەلیل
کەچی جەنابت مانیعی حەجی ئینشەڵڵا ئەتۆ بۆ بەهەشت ناچی
پەپو کە بیستی ئەم نەقڵ و قسە روی کردە رێوی عەرزی کرد بەسە
وتی: دەتەوێ وەکو ئەوانە لەگەڵ خۆتم خەی بەم بیانە جوانە
ئەوسا نیوەشەو بمبەیە کونێ لە شاخ و بەندەن‌و چرێ
بیانوم پێ بگری و بمکەیە شامت ئەوە ئەمن نیم بکەومە دامت
رێوی پێکەنی و قاقای بۆ کێشا وتی: زۆر سەیرەو قسەیەکی خوشا
تۆ باوەڕ دەکەی بە هەوای نەفسم بەم شەرەف و ئابرو ناموسم
لەم رێگا پاکە رەفیقانی خۆم ئەعازەنەڵڵا بچم بیان خۆم
ئەم فیکرە قوڕە دەر بکە لەسەر وەرە بۆ حەجێ و لێی سوار بە لە کەر
ئەمەش بزانە چون ئاخری دەمرم بە عەزمی خواردن هیچ مەلێ ناگرم
بۆیێت پێ‌دەڵێم تۆیش تەشریف بێنە بۆ رەزای خودا حەج بەجێ بێنە
دەزانم ئاخری هەمومان نەمانە کەوایە رۆژی تۆبەو ئەمانە
دەخێل و ئەمان بۆ ئەو رێگای بە فریبی شەیتان خۆت مەخە دوایە
بە حیللەی رێوی ئاخری مام پەپو چو لە پشتەوە، وەک ئەوان سوار بوو
سوار بوو پەپو، رێوی بە گرژی وتی: مام پەپو تۆ بۆ قرژی
دڵی پاکی تۆ بۆ حەج لە جۆشە رەنگک بێ هی تۆ بێ ئەم بۆنە خۆشە
وتی: بە خۆڕا هێنام مام پەپو بە بۆنی پیسی مێشکی سەرم چو
وتی: رازی‌بە بە تۆزە بۆنێ ئەوە چاترە لە سیرمە کونێ
وتی: حاجیەکان با بە رێکەوین نەک وەختی بڕواو فریا نەکەوین
سواری کەری کرد هەمووی بە جارێ وەختی رۆژ پەرو نێزیک ئێوارێ
لە هەورازی داو لە کەل سەرکەوت دوو کۆتر چاویان بە رێوی کەوت
پێیان سەیر بوو ئەو خێڵ و بارە وا بە درەنگەوەو لەو لای ئێوارە
کۆترەکان وتیان ماندونەبنەوە بۆ بوونە ئەسیری دەسی ئەو جووە

Dr.Saleh Ebrahimi

وتیان: حاجیەو تۆبەی کردووە
بۆو لانەی دەڵێن: دڵی مردووە

وتیان: چۆن باوەڕ دەکەن بەم گورگە
تۆبەی بەڕاستی نەمانو مەرگە

نازانن ئەوە قاتڵە بۆ ئێمە
چوار جوچکەی خواردوین پەروەندەی پێمە

ڕێوی هاتە جواب وتی: کۆترەکان
بەم حەجەی دەچم قەسەم بە قورئان

بە درۆ پیاوی پاک نابێتە دوژمن
کەشیدەی سەرم شاهیدە بۆ من

قەلەسابونی جوچکەی رفاندوی
خەجاڵەت نابی بە من دەڵێی: جوی

ئیفتیرا پێم بکەی بەم کەشیدەوە
ئافەرین قاتڵی جوچکو دیتەوە

قەسەم بە خودا لە ڕۆژی مەحشەر
شکایەت دەکەم لە لای پێغەمبەر

گەر قاتڵی جوچکەم بە قسەی ئێوە
کە بوختان ناکەن لەو شاخ و کێوە

کوا شاهد بڵێ: بە ملم وە باڵی
کوا سەری جوچکەت یا توکی باڵی

ئێوە دەفەرمون پەروەندەم هەیە
ئەگەر ڕاستوێژدانو هەیە

کوا عەکس و مۆرو ئیمزای کاغەزم
بە چ دەلایل قاتل یا دزم

کەچی پەروەندە زیندو کردنەوە
لە پاش هەزار سوێندی بە درۆکەوتنەوە

بۆ وەی لێو نەگرێ خودا غەزەب زوو
زەلیلو نەکا لە دەستی باشو

کە بێنە حەجێ ئازادو دەکەم
هەردووکتان دەبەخشم روحمو پێدەکەم

فەرمایشات وتیان زۆر جوانە
حازرین بێین بۆ حەج لەگەڵ ئەوانە

ئەعتاو بەخشینی ئەتۆ تەواوە
ترسی عەزابی خودامان ماوە

وتی: زامنم لە بۆ ڕۆژی مەحشەر
بۆ خۆم دەتانبەم بۆ لای پێغەمبەر

دەڵێم: ئەم دووانە مەنسوبی منە
وجودی ئەمن بۆ وان زامنە

ئەمجار خۆ ئیدی قسەو نەماوە
فەرمون تەشریفو سوار بن لە دواوە

کۆترەکان سوار بوون لە دوای کەوەوە
دەگریان بە جوت و هەر دووکیان پێکەوە

ئەمجار مام ڕێوی بەم کوڵ و بارە
کەوتە خەیاڵ و غەم و پەژارە

وتی: دەبێ من کارێکی وا بکەم
ئەکشەوت وکونێک بۆ وان پەیدا کەم

وتی: براکانم ئەوە شەو داهات
ڕۆیینمان پێ ناکرێ ناگەینە ئاوات

وەرن بۆ ئەم شەو جێیەک دەزانم
هێلانەی خۆم بووەو جێگای شەوانم

با بچین بخەوین سەرم دەکا ئێش
بۆ خوا موتیع و عەبدو نۆکەرین

تێکڕای وە پێشدان، بۆ نێو ئەشکەوت
بردنیە لای ژورێ و لە دەرا خەوت

لە نیوە شەودا کەڵەبابە سور
بە عادەتی خۆی خوێندی قورەقور

Dr.Saleh Ebrahimi

ڕێوی کە لە خودای دەویست ئەوە بیانویەک هەڵکەوێ بەو نیوەشەوە
هاتە جواب وتی: نادان بێسەواد گوم بە داوێن و ئاتەگی کەوات
بۆ بێ دەنگ نابی قاتڵی گەندوگو بەم قۆرە قۆرە مێشکی سەرم چو
نازانی شەڕە بانگی نیوە شەو دوو هەزار هەتیو هەڵدەستێ لە خەو
شەرع نەزانی بێ ئەقڵی نەفام ویژدان مەحکومت دەکا بە ئیعدام
کە دای پەلامار گرتی گەردەنی بوو بە قابز و پەیکی مردنی
حاجی بێ ئیمان بەم شکل و وێنە بە عومری مەلا دوایی پێ هێنا
لە پاشی ئیعدام و هەراو چەقە چەق لەگ لەگیش دەستی کرد بە تەقە تەق
کە حاجی زانی ئیعتیباری چوو ڕۆژ مەعلوم بکا هەڵدەفڕن هەموو
تووڕە بوو وتی: درێژی زەلام بۆ چۆکت دەگێم پێت واکەروگام
نازانی ئەم تەقە تەقە چەن لە بۆ ئیسلام مەکرو هۆ ڕەقە
مەخسوسەن خەڵک لە بۆ ئەم هاوینە لەبەر چەتەو دز یەکجار زەنینە
ناترسی لە دێ هەڵ بسێ هاوار بێن دەس گیرمان بکەن لە ئەشکەوت وغار
چۆن تۆ دەتەوێ بم دەی بەگرتن بمدەی بە دوژمن بۆ ئیعدام کردن
خاینی بێ شەرەفی بێ ئەقڵی نەزان ئەلعان مەحکومی بە مەرگ و نەمان
فەوری پێیدا هات لە هەڵۆگشت تر کەوڵی کرد لەگ لەگ و کردی بە وشتر
لە پاش خواردنی لەگ لەگی برا کەویش کردی قاسپە قاسپ بە هەرا
کە ڕێوی بیستی قاسپە قاسپی کەو بۆ بیانو گرتن ڕاپەڕی لە خەو
وتی: زۆڵە کەوی قرتی بێ شەرم بۆ بوکم بۆ دێ بەزمت کرد گەرم
تۆ تەوهینت کرد بە ماڵی مەککە ناکا بێیە حەج خودا عەفوت کا
حیزباب قاسپ و هۆڕ لەم کونە بەردە پێت وایە بەندەن و ڕەوەزو زەردە
ئەوە مەعلوم بوو بێ ئابڕوی لوتی هەزار حەجیش بکەی تۆ وەکو خۆتی
چون هەرزەو سوکی بەسەری بابم مەحکومی ئەلعان ببیە کەبابم
کەتاوی دایێ سینگی کەوی گرت بە دەم ڕێوی یەوە گیانی دەرچوو مرد
لە پاش خواردنی کەوی خاکسار پەپو سولەیمانەکەش خوێندی دو سێجار
هەر ئەوەندە بیستی بوبوی پەپو لەویش تووڕە بوو لێی ڕاستەوە بوو
تووڕە بوو وتی: من بێ حەقو مزد بۆیێم هەڵگریت باوک چەتەو دز
کە تۆبەی بکەی لە شوێنی بابت نەک بچیەوە سەر خوو ڕەوشتی بابت

Dr.Saleh Ebrahimi

بابە سەگەکەت لە پێش تۆپینی   گوی سەگ بە گۆڕو مەزهەب و دینی
لە بارەگای رەسولی خودا   یەعنی: سولەیمان رۆحم بێ فیدا
نەترسا لەبەر ئەم تاجەی دزی   کە ئاخر تۆپی لەگەڵدا رزی
ئەلعان ئەم تاجە تۆ ناوتە لەسەر   بە قانونی من و شەرعی پێغەمبەر
چون ئەلعان لە تۆ ئاشکرا بووە   باوکت دزیویەو ئەویش مردووە
بەجێگای باوکت ئیعدامت دەکەم   بەم مەککەی دەچم روحمت پێ ناکەم
کە تاوی دایێ سەری پەپوی گرت   جەرگ و ریخۆڵەی بە گۆڕێ وەرگرت
ئەمجار تەمام رێوی بە کەیفێ تەواو   بە خۆی گوت حاجی ئاوا دەبێ راو
ئەمجار کۆترەکان بە هەوای جاران   بەگەمەو ناڵە فرمێسکیان باران
رێوی رووی کردە دوو کۆتری فەقیر   وتی: پێم وابوو پێکاون بە تیر
بۆ بابو مردووە بۆی دەگێرن شین   مەلعونی مورتەد فاسقی بێ دین
بۆ نالێن بە من چیو لێقەوماوە   کامەتان باکوو مردووەو نەماوە
وتیان: عەرزو کەین ئەتۆ تەواوی   دوقەلمان دۆستە لەگەڵ مراوی
کە ئیجازە بدەی بەوە کە بڵێی برۆ   من بارمتە بم لە خزمەت ئەتۆ
ئەلعان هەرسێکیان دێنێتە حوزور   لە سایەی لوتفت کارمان دەبێ جور
حاجی پێکەنی کەشیدەی دانا   وتی: زۆر چاکە فێلێکی جوانە
ئیجازە ئەدەم پێی بڵێ: برۆ   هەرسێکیان بێنێ بۆ لای نیوەڕۆ
نێرە بە دزیەوە وتی: بە میوە   هەستە بگەرێ لەم شاخ و کێوە
زانی تاجی و تولە بە رێوی فێرە   دەبێ بە هەر جۆر بیهێنیە ئێرە
کە مێوە فرێ دەرچو لە تەڵە   راوچییەکی دی دوو تاجی و تولە
کۆتر وتی: دەبێ مەکرێ دەرێنم   تاجی و تولە هەر سێک بکەونە شوێنم
دەستی کرد بە لاق و بە باڵ هەڵاتن   هەر سێکیان بە غار بە دویدا هاتن
بەو جۆرە بردی سێ تولەو تاجی   تا درگای ئەشکەوت بانگی کرد حاجی
وەرە رەفیقم هەر سێک لەگەڵە   نازانم بۆ بوون بەتاجی و تولە
وتی: براگیان مەیان هێنە پێش   گڵاومان دەکەن دەمان بەن لە نوێژ
وتی: ئەوەتا وات دەکەن عەرز   بۆ پێت پێ‌دەڵێم بۆتە فەرز
دەڵێن: دێتە دەر یا بێینە ژورێ   یا تولە دەنێرین دەبێ ببورێ
وتی: ناکرێ دوورکەون کەمێ   رازی بن بەوەی نوشتەیان دەمێ

Dr.Saleh Ebrahimi

کۆتر عەرزی کرد کە نەڵێی وەرن   یەکسەر دێنە ژور هەر سێکیان کەرن
کەزانی رێوی چاری ناچارە   کەشیدەی ئیدی بێ ئیعتیبارە
دەس بەردار نابن دەکەونە شوێنی   بۆ وەی نەیکوژن و نەرێژن خوێنی
بەرەو خوار هەڵات وەندەیی پێ نەچو   گێڕایانەوەو رێوی دەر نەچو
رێوی بە خۆی وت: پیسم لێقەوما   رێگای خەلاسی و نەجاتم نەما
زۆرم حیللە کرد تا بگەم بە مراد   لە رێگای حیللە ئاوام بەسەر هات
کە تاجی لێیداو تولە گەیە سەر   جەرگ و ریخۆڵەی رێویان هێنا دەر
فریا نەکەوت بڵێ: ئەشهەدو   بە بێ ئیمانی وەفاتی فەرمو
تەواوی حاجی ئەمڕۆکە ئاوا   حەجیان بۆ فێڵ و کەڵەک و داوە
تای قەند بە قەرز بە پێنسەت تمەن   زۆر سەیرە حاجی ئیمانیش بەبەن
چۆن قەند سێسەت تمەن دوو رۆژی پێ بچێ   قەسەم بە خودا نەچویە حەجێ
تۆ بڵێی وەک رێوی عاقیبەت خودا   بە حیللەی حاجیان دوایی پێ نەدا

١- دارشمشار کەشمشاڵی کوردی لێ ساز دەکەن.

٣ـ لەوە دەچی ئەم شیعرانە فولکلۆریک بن و خاوەنەکەی نادیارو دەماو دەم هاتون و روناک دڵ کاک: رەسول قەرە کەریمی خوێندبێتی و کەوتبێتە زاری کاک رەشاد. ئەویش داخوا چ حاجی‌یەک شتی لە نرخی رۆژ بە گرانتر پێ فرۆشتبێ، کەوا هێرشی بردۆتە سەر حاجی‌و قسەی کاڵو نەکوڵیوی بە زارا هاتووە. دەنا حاجی‌و مەلاو پیاوچاک لە کوردەواریدا زۆر بەڕێزن‌و موسوڵمانانی کورد بە چاوێ رێزەوە بۆیان دەنوارن (شەپۆل).

ز مرگ ثانیه‌ها چشم روزگار گریست
درخت مرد و به بالین او بهار گریست
به زیر سایه گستردهٔ درخت غروب
عقاب زخمی خورشید در غبار گریست
ستاره‌ها همه خاموش در کرانه شب
به انتهای افق ماه درحصار گریست
به بام دهکدهٔ صبح کوس شب کوبند
به پشت قلهٔ ظلمت سپیده زار گریست
جوانه‌ها همه مردند بی‌ترانهٔ آب
به باغ زرد خزان ابر بی‌قرار گریست
طنین نعرهٔ تاریخ در گلوی قرون
به گورسرد زمان روح انتظار گریست
ز شیب درهٔ شب آفتاب زد فریاد
زمین ز گردش خود خسته درمدار گریست

Dr.Saleh Ebrahimi

چریکەی سەیدەوان

توێژینەوەیەکی مێژوی لەسەر ئەم چریکە:(سەیدەوان) یەکێکە لەکورتە چریکەکانی تراژیدی کورد، چرگەر گەورەترین تراژیدی پێکهێناوە، بە شێوەیەکی یەکجار شاعیرانە و بەرز هۆنیوەتەوە، لەم چریکەدا هەموو ئەم شتانەی کە تراژیدیێک ئەیخولقێنن هاتونەکایەوە، وەک مردن، مردنی لاو، لاوی تازە زاوا،خۆشەویستی باوک و کور، باوکێی پیر کەکوری لاوی تازە زاوای ئەمرێ و ...

ئەم چریکە جوانە بەداخەوە هەتا ئێستا لە لایەن رۆژهەلاتناس و کوردناسەکانەوە سەرنجێکی نەدراوەتێ و لە هیچ یەک لەکتێبی رۆژهەلاتناس و کوردناسەکاندا باسێکی لێوە نەکراوە، تەنیا جارێک ئەم چریکە بە فارسی وەرگێردراوە کە بەرێزان کاک محەمەدی قازی و حەسەنی سەیفی قازی بە کورتی کردویانەتە فارسی و لە مانگنامەی «ئەرک» دا لە چاپ دراوە، بەلام ئەویش بێ ئەوەی بەراورد و توێژکاری لەسەر کرابێ.

نووسەر و توێژکارە کوردەکانی تریش هیچ کامیان تا ئێستا پەردەیان لەسەر دەردو خەفەتی میر عەبدولعەزیزە کۆرەی داسنی هەلنەداوتەوە، تەنانەت لەباری مێژوویشەوە ئەم چریکە بارێکی روناکی نیە لە شەرەفنامەی بدلیسی دا سەبارەت بە هۆزی داسنی شتێکی ئەوتۆ نەهاتووەکە پەردە لەسەر تاریکی لادا، ئەگەرچی لە سەرەتای شەرەفنامەدا نووسراوەکە لە فەسلی سێهەم بەندی نۆهەم دا باسی داسنی و داسنیان ئەکات، بەلام جێگای داخەکە هیچ یەک لە چاپەکانی فارسی و عەرەبی و کوردی ئەم کتێبە ئەم بەندەیان تێدا نیەو دیار نیە کە ئایا میرشەرفخان خۆی ئەم باسەی نەنوسیوە؟ یا لە نوسخە دەس نوسەکانی شەرەفنامەدا ون بووەو لە ناو چووە؟ بە هەر حاڵ سەبارەت بە داسنی و داسنیان زانیارێکی زۆر لە دەسا نیە، ئەگەرچی بە پێی وتەی پرۆفیسۆر قەنات کوردیف واژەی داسنی سوواوی واژەی «تاسان»ی یە کە یەکێک لە هۆزە هەرە کۆنەکانی دنیایە.

داسنی یەکێک لەو هۆزانەیە کە ئایینی «ئیزەدی - یەزتی» یان هەیە، بەداخەوە تاقمێک لە نووسەرەکان بە هەلە «یەزیدی» و تەنانەت بە «شەیتان»پەرەستان ئەدەنە

Dr.Saleh Ebrahimi

قەڵەم، لەسەردەمی «سەفەویەکان»[1]دا لە ئێران «ئێزەدیەکان» هات و بڕەوێکی زۆریان هەبووە، زۆربەی عیلەوی یەکانی پازوکی کە ئەو دەم لە دەوروبەری بدلیس دائەژیان و ئێستا لە دەوروبەری تارانن، وە خێڵی گەورەی دونبەڵی کە ئێستا لە دەوروبەری تەوریز و ئازەربایجانی خوراوا بە تایبەت لە چورەس و خۆ نیشتە جێن و حوکومەتیان کردووە بە تایبەت شەهبازخان، هەروەها چەندین خێڵو عێلی تر لە ناوچەی موکریان و دەوروبەری گۆمی ورمێ و بەدەیان خێڵ لە هەرێمی بادینان و کوردستانی سەر بە تورکیەو عێراق و بەشی هەرەزۆری کوردەکانی ناوچەی مێرگ و ئالاگوێز و تفلیس تێکرا ئایینی «یەزد - یەزتە»یان هەبووە، بەڵام بە چەشنێ کە مێژوو پێشانمان ئەدا سەفەویەکان زۆر بە توندی لەو خێڵانەیان داوە و کوشتارێکی زۆریان لێکردوون، بۆ وێنە سارم بەگ کە گڵکۆو قەڵاکەی لە نزیک مەهابادە لە سەرۆکانی خێڵی داسنی بووە کە ناپیاوانە بە دەستی شاسمایلی سەفەوی شەهیدکراوەو هەروەک هەمیشە کورد، کوردی کوشتووەو ئەم شاخەی خێڵی داسنی کە لە موکریان بوون ئەبێ رچەو مەزهەبی «یەزەدیان» بووبێ، بەڵام جارێ جێگەی ئەوە نیە کە بە درێژی باسی ئایینی یەزەدیەکان بکەن کە داسنیەکانیش هەر لەسەر ئەم ئایینە بوون،پەیرەوانی شێخ هادی (عەدی هەکاری) کوڕی موسافیرن، بە چەشنێ کە مێژوونووسی کوردی عەرەبی نوس «ابن الاثیر جزیری» لە جەلدی (١١) کتێبی (الکامل) مێژووی گەورەی ئیسلام و ئێران «لاپەڕەی (١٠٨) دا ئەنووسێ شێخ هادی لە ساڵی ٥٥٧ی کۆچی مانگی لە مانگی محەرەم دا لە ئەیالەتی حەکاری لە دنیا دەرچووە،عەبدورەزاق حوسینی لە کتێبی «الیزیدیە» دا ئەنووسێ کە شێخ هادی لە تەمەنی ٩٠ ساڵی دا دنیای بەجێ هێشتووە، کەوابێ ئەبێ شێخ هادی لە ساڵی ٤٦٧ی کۆچی مانگی لە دایک بووبێ، ئەم شێخ هادیەی سەرۆکی ئایینی «یەزدە»کان بووە کە داسنیەکانیش لەسەر ئەم رچەو ئایینەن، مامۆستا جەمیل رۆژبەیانی مێژووزانی کورد لە داوێنی شەرەفنامە عەرەبیەکەیدا سەبارەت بە خێڵی داسنی ئەنوسێ:

هۆزی داسنی: یەزیدی بەر فەرمانی پێشەوا ئایینیەکانیان بوون، هەوەڵیان شێخ

١- بە پێی کتێبی شێخ سەفی و تەبارەش نووسراوی ئەحمەدی کیسرەوی پەڕەی ٤٨ چاپی ٢٥٣٥ یان ١٣٥٥ هەتاوی و کتێبی صفوت التاریخ و حرکت تاریخی کرد بە خوراسان، پەڕەی ٣٥ چاپی ١٣٦٤ بەرگی ١ نووسراوی تەوەحودی کانیمال و ... سەفەوی یەکان کورد بون و سونی و لە ژەنگاردا (سنجار)ی کوردستانەوە هاتونەتە ئێران - شەپۆل.

Dr.Saleh Ebrahimi

عەدی‌یەوە دوای ئەو شێخ حەسەنی کوڕیەتی کە بەدرەدین لولوی خاوەنی موسڵ لێی ترساوە و گرتویە و لە قەڵای موسڵ دا بەژێ کەوان خنکاندویەتی.لە رۆژگاری تەیمورە شەلەدا میرعێزەدینی بۆتانی هێرشی بۆ بردون و لە زەمانی سوڵتان قانسوغوری چەرکەسی دا پەلاماری داون، شێخ عێزەدین سەرەڕای یەزیدیەکان خێو میری کوردەکانی نێوان حەڵەب:(حەمارەش) بووە کە لە زەمانی سوڵتان سەلیمی عوسمانلی لەسەر کار لابراوە، دوای ئەمە کە سوڵتان سولەیمانی قانونی بەگزیکاری عیزەدین شێری میری هەولێری لە ناوبردو حوسێن بەگی داسنی لەسەر هەولێر داناوەو میرسەیفەدینی برای عیزەدین بەگژی دا چووەو دەری پەڕاندووەو خۆی کوتاوەتە ئاستانەو تورکانی وەسمانی خنکاندویانە، لە دوای ئەمە یەزیدی هاتونەتە هەولێرو میر قول بەرەنگاریان بووەو کوشتارێکی زۆر لە هەر دوو لاکراوە، ئیتر تا زەمانی میری رەواندز باسی داسنی نیە.

لە ساڵی ١٨٩٠ی زایینی دا شەڕێکی قورس وگران لە نێوان یەزەدیەکوردەکان و دەوڵەتی وەسمانی دا روی داوە کە بۆتە هۆی کوشتاری کوردە هەزارەکانی داسنی و ناوی سەرۆکی عێل و شەڕکەری داسنی ئەم شەڕانە نەزانراوە!

لە هیچ یەک لە مێژووەکانی فارسی و کوردی دا نیوی سەرۆکیت عێل و عەشیرەتی داسنی بە «عەزیزیا ئازیز» نەهاتووە، بەلاّم لە ساڵی ١٨٣١ی زایینی لە دەورانی حکومەتی پاشاکۆرەی رەواندزی سەرۆکی خێڵی داسنی نیوی میرعەلی بووەکە شەڕێیک بێ ئەمان لە نێوان ئەو دوو میرە کوردەدا روی داوە، مامۆستا «تاهیر ئەحمەد حوەیزی» لە کتێبی مێژووی کۆیە، لاپەڕەی ٩٦دالەمبارەوە ئەنووسی!

عەلی بەگی کوڕی حەسەن بەگی کوڕی جولوبەگ لە ساڵی ١٢٤٧ی کۆچی مانگیدا بە پەیمان خۆی و ماڵ و منداڵی بە دەستەوە دا، بەلاّم میر محەمەد لە ساڵی ١٢٥٠ی کۆچی خنکاندی.

مێژوونووسی بەناوبانگ حوسین حوزنی موکریانی لە لاپەڕەی ٦٦ی مێژووی میرانی سۆران دا ئەنووسی:

ژنی عەلی بەگی داسنی کەلێن دەگرێ و کۆمەڵێکی زۆر داسنی خڕ دەکاتەوە، ئەچێتە سەر قەڵای ژەنگارو شەڕێکی قورس لە نێوانیاندا ئەقەومێ.

مێژووی میرانی سۆران لە زۆر جێدا باسی شەڕو هەڵای میری سۆران و

Dr.Saleh Ebrahimi

داسنیەکان ئەکاو تەنانەت پەردە لە سەر ئەمە هەڵدەگرێت کە میری سۆران نزیکەی ٥٠٠ ژن و کچی داسنی بە ئاغاوەت و سەرۆک عێلەکانی کورد ئەبەخشێ، ڕەنگ بێ چڕگەرانی کورد ئەم «میر عەلی بەگ»ەیان گۆڕی بێ بە میر عەزیز یا میر عەلی بەگیان بە میر عەزیز ناو بردبێ، بەڵام لێرەدا ئەبێ دیاردە بۆ بیروڕای کاک «ڕەسو شیرموخ»ی چڕگەریش بکەین کە ئەڵێ عەزیز بەگی داسنی نەوەی عەلی بەگ بووە، بەڵام لە رووی مێژوویەوە ئەمە شتێکی روون نیەو ئاخرین زانیاری مێژووی کە سەبارەت بە داسنیەکان لە دەسایە شەڕی ئەم عێلەیە لەگەڵ کار بە دەستانی عێراق لە ساڵی ١٩٣٥ی زایینی داکە لەم شەڕەدا داسنیەکان زۆر شپرزە ئەبن و نەفەراتێکی زۆریان لێ ئەکوژرێ، بەڵام با ئیتر واز لە باری مێژووی داسنبی بێنین و بێینە سەر دۆخی چریکەوت توێژکاری ئەم چریکەی سەیدەوانە.

ئەم چریکە کە بە «سەیدەوان» ناوداره باسی تراژیدی ژن هێنانی میر عـەزیز داسنی‌یە بۆ سێ کوڕی خۆی بە نێوی نەچیرەوان و مەلکەوان و سەیدەوان، پێم‌وایە ئەبێ سەیدەوان بە «ص» بێ نەک بە «س»ین، چونکە وەک مێژوو پێشانمان ئەدا ئەم خێڵەی داسنی‌یە لە کۆنەوە هەر پەیرەوییان لە ئاینێکی کۆن و نهێنی کردووە کە سەبارەت بە باری ئاینی ئەوان زانیاریکی گرنگ لە دەستا نییە، بەڵام ڕەنگ بـێ ئاینی داسنی شێوەیەکی گۆڕاو لە ئایینی زەردەشت بێ و وشەی سـەیید کـە بـە زارۆکانی عەلی کوڕی ئەبوتالیب ئەگوترێ هیچ ناگونجێ خۆی کوتا بـێتە نـاو داسنیەکانەوە، بەڵکو دەبێ هەر پیتی «ص» دروست بـێ کـە لە «صـێدوصیّاد»ی عەرەبییەوە دێ و بە مانای راوو راوکەرە، لەم بەیتەدا باسی شارو جێگایەکی واش ناکرێ کە لە باری مێژوویەوە زانیارێک بداتە دەست. تەنیا باسی چیایەک بە نێوی چیای «مەقلوبی داسنیان» ئەکا کە بە پێی کتێبی شەرەفنامە چاپی کۆڕی زانیاری وەرگێراوی مام هەژار موکریانی «لاپەڕە ٢١» چیای مەقلوب چیایەکی سەرکەشەو جێگای هۆزی دونبەلی بووە، وەک ئەزانین دونبەلیش هـەر (یـەزەدی) بـوون و تەنانەت رەنگە بەشێک لە عێلی داسنی بن، هەر وا لە کتێبی «مـعجم البـلدان» دا هاتووە کە لە باکوری موسڵ لە لای خۆرنشینی دەجلەوە چیایەکی گەورە هـەیە کە کوردی تێدا نیشتەجێ‌یەو بـە داسـنی ئـەناسرێن، ئـەمرۆ بـەو داسـنیانە ئـەڵێن (یەزیدی). وەک مێژووی جوغرافی نیشان ئەدا، وە بۆمان دەرئەکەوێ ئەم چیایە چیای ژەنگارە یا شەنگارە کە ئێستا پێی ئەڵێن چیای سنجار بە هۆی زەبرو زەنگی

Dr.Saleh Ebrahimi

کوردەکانی غەیری داسنی و گەلانی تری هاوسایان زۆربەی داسنیەکان پەرەوازە بوون و تەنانەت زۆریشیان لە سەدەکانی (١٩-١٨) دا هاتونە سەر دینی ئیسلام کە لە نێوان ئەواندا هۆزی پازوکی و دونبەلی زۆربەیان بوونە شیعەو هیندێکی تریان بوونە سونی، بەلام ئەوەی کە نەگۆڕاوە ماهیەتی داستانەکەی سەیدەوانەکە ئەویش رەنگە رەمزێکی نهێنی بێ سەبارەت بە زولم و زۆرێ کەوا لە لایەن موسلمانەکانەوە لەم هۆزە کوردە بێ دەرەقانە کراوەو چریکەو داستانی ژن هێنان و پەردەگیری لاوی ئازای داسنی، بێگومان رۆژێک ئەبێ کە مێژوو پەردە لەسەر ئەم راستەقینەیە هەل داتەوەو روون بێتە کە کێهە نەتەوەو لەچ دەورانێک دا زولمێکی وا زل و زۆریان لە داسنی کردووە کە تەنانەت نەیانوێراوە راستەقینەیەکی مێژوویش بێ پەردە بدرکێنن و مەجبور بوون تارای سوری بەسەر دا بدەن و میر عەزیز یا میر عەلی هەر نیویکی تری بوو بێ، لە شەڕێکا سێ کوڕی لاوی کوژراوە، کوشتنیان خراوەتە سەر ئەستۆی بوکێکی لە خۆیان بێ تاوانتر، ئاخو کێهە لە شای مل هوڕی سەفەوی کە بە درێژایی سەلتەنەتیان هەر دژی کورد بوون بە هەموو ئایین و رچەیەکەوە یا کێهە میرو دەرەبەگی کورد و دژی کورد پەت پەتێنی بە داسنی هەژار کردووە؟ یا کاری کێهە سولتانە خوێری و خوێنمژەکانی عوسمانلی تورک بووە؟

سەیدەوان

بەهارە، چ بەهارێکە لە من بە غرورە
ئەمن دەچوومەوە سەر قەبری کاکە سەیدەوانی، لەوێم
شین دەبو شەش پەرە شللێرە
گەزیزە و بەیبون و گوڵە نەورۆزە
سەد ماشەڵلا دەڵێی گلۆپێکی دەسورە
شەرت بێ ئەمن لە پاش کاکە سەیدەوانی لە خۆم نابەستم تفەنگی دە شەش خانە، روونـاکـەمەوە دە چیایی مەغلوبێ داسنیان و ناکەمەوە راوی نێری‌یە بەلەکورە.
بەهارێک لە من دادێ عەزیزەکەی لە دنیایم بەهارە
فەسلێکە (کژێکە) گیا دەگرێتەوە ژەنگی
خۆم دەچوومەوە سەر قەبری کاکە سەیدەوانی

Dr.Saleh Ebrahimi

لە بابی خۆی زیز بووە ناکاتەوە دەنگێ

خۆ ئەمن لە پاش سەیدەوانی

لە خۆم حەرام دەکەم راوی دەکێوان و جیا دەبمەوە لە راوی بە تفەنگی

بەهارێک لە من دادێ، چ بەهارێک لە من بە بەفرو بەبارانە

خۆ ئەمن دەچوومەوە سەر قەبری دەکاکە سەیدەوانێ

لە من شین دەبووە شەش پەرە شللێرە

گەزیزە و گوڵە نەورۆزە و گوڵی خێو دانەبە دانە

شەرت بێ ئەمن لە پاش کاکە سەیدەوانێ

لە خۆم نابەستم تفەنگی دە شەش خانە

روناکەمەوە لە چیایێ مەغلوبی داسنیانە

ناکەمەوە راوی بەرانە کێویانە

بەهارێک لە من دادێ عەزیزەکەی من لە دنیایم هەر

بەهارە چ بەهارێکە لە من بە ئاڵۆزە؟

خۆ ئەمن دەچومەوە سەر قەبری کاکە (سەیدەوانێ)

لەوێم شین دەبوو شەش پەرە شللێرە

گەزیزە و گوڵە نەورۆزە

شەرت بێ لە پاش کاکە سەیدەوانێ

لە خۆم نەبەستم تفەنگی شەش خانێ

ناکەمەوە رو دە چیایێ مەغلوبی داسنیان

ناکەمەوە راوی نێری‌یە بەلەبۆزە

بەهارێک لە من دادێ عەزیزەکەی لە دنیاییم

فەسلێکە دەوڵەمەندان دەچوونەوە کوێستانێ

خۆ ئەم بۆت هەڵدەڵێم بە دەزگیرانی (مەلکەوانێ)

سەری هەڵنایە لەبەر خرینگەی شەدە لێ دانێ

بەهارێک لەم دادێ عەزیزەکەی لە دنیاییم بەهارە

چ بەهارێکە لە من شین دەبێ گوڵە نەورۆزە

یا رەببی خودایە نەکەی و نەسەلمێنی

کەسانێک نەبون بڵێن عەبدولعەزیزی داسنی

Dr.Saleh Ebrahimi

دەستی تفەنگێت ورد بێ

چاوی جاسوسێت کوێر بێ

کوانێ سورت لە ئانیشکی بێ

قامقکی پەلان پیتکێت ویشکبن بێ

ئەوە کاکوڵی کاکە سەیدەوانێ دە چیایێ سیپانێ دا با

رایدەژینێ (مەلکەوانم) مرد دەنگم نەکرد

(نەچیرەوانم) مرد دەنگم نەکرد

(سەیدەوانم) بە دەستی خۆم کوشت، ماڵە خۆم بە دەستی خۆم وێران کرد

(سەیدەوانم) رۆ

(مەلکەوانم) رۆ

(نەچیرەوانم) رۆ

گەورەی هەزار و پێنسەد ماڵە داسنیان (سەیدەوانم) رۆ

تا ئەورۆژەی خودای مەزن ئەکاتەوە دیوانێ هەر دەڵێم:

سەیدەوانم رۆ

مەلکەوانم رۆ

نەچیرەوانم رۆ

بەهارێک لە من دادێ عەزیزەکەی لە دنیاییم

بەهارەو بەهارێکە لە من چەند لە بەهاران دوورە

کێ دیویەتی لە جیهان لە چ دەورو زەمانە

وەک هەروا بەرو سورە بگەرێتەوە ماڵە باوانە

بەهارێک لە من دادێ عەزیزەکەی لە دنیاییم

بەهارە و چ بەهارێکە؟

لە من چەند گرانە؟

عەبدولعەزیزی داسنی بانگ دەکاتەوە دەزگیرانی

(مەلکەوانی) رۆڵە وەرە مەرەخەسێک لە مامی خۆ بخوازە

روبکەوە ماڵێ دەبابانە

دەزگیرانی (مەلکەوانێ) بانگ دەکا، مامە هەڵکێشە

خەنجەرێکی دەدەبانە بیست و چوار جاران بگێرەوە

Dr.Saleh Ebrahimi

دە جەرگ و دڵانە

ئەمن لەسەر (مەلکەوانێ)، (سەیدەوانێ)و (نەچیرەوانێ)

رابە چ روێکی رو بکەمەوە ماڵە باوانە

بەهارێک لە من دادێ عەزیزەکەی لە دنیاییم

چ بەهارێکی بە نەگبەتە

دەچومەوە سەرجەنازەی سەیدەوانێ

هەر دەخوێنی خۆیدا دەگەوزێ

ئەمن لەو بەیتە ۵ تێکستم لە دەست دایە کە ئەوا تێکستی کە محەمەدی غەزالی مەشهور بە «حەمەی بەیتان»ە بۆتانی ئەگێڕمەوە، دەبێ ئەوەش بڵێم کە کاک حەمەی بەیتان تەمەنی نزیکەی ۵۰ ساڵەو جوتیارو نەخوێنەوارەو خەڵکی گوندی بیرەمی لە ناوچەی مەهابادە و ئەم بەیتە لە هاوینی ساڵی ۱۳۵۲ دا لەسەر نەواری کاسێتت زەبت کراوە!

کۆواری گرشەی کوردستان ... والێر لە چاپ دەدرێ.

یە کەم ژمارەی گرشەی کوردستان لە سالی ۱۹۸۱ز لە تاران لەچاپ دراوەو لە کوردستان و لە شارەکانی ئێران بلاّو کراوەتەوە. شەپۆل

Dr.Saleh Ebrahimi

سەرچاوە

بۆ کرۆ کاشی ئەم کتێبە

۱- قورآنی کەریم.

۲- دیتن و بیستنی خۆم لە سەردەمی فەقێ یەتی دا لە شارودێ.

۳- ئێران لە رۆژگاری ساسانیاندا، کریستن سن تەرجەمەی دوکتور رەشید یاسەمی - نوکتە: مویە بەنەقڵ لە پروفسور مار - لە (سەفەری دوەم ۱۸۱۲) دەنوسێ لەو رۆژگارەدا لە رۆژی ۳۱ی مانگی ئوت: (ئاب: سونبولە، سوران: خەرمانان: شەهریوەر) دا هەمو ساڵێک لە دەماوەند جێژنێک بەشانازی ئازاد بونی ئێران لە دەس زوڵم و زۆری (ضحاك) بە ناوی **جێژنی کوردی** دە گیردرا - بروانە کورد و کوردستان واسیلی نیکتین پەرەی ۶۵ تەرجەمەی محەمەد قازی چاپی ۱۳۶٦ بلاوکی نیلوفەر لە تاران (شەپۆل).

۴- ملوك الارض و الانبیا - حمزه اصفهانی.

۵ - ئێرانی باستان مشیرالدوله پیرنیا.

٦- چەن و تار لە ژمارە ۳ و ۱۰ ساڵی یە کەمی گۆواری - یادگار لە بابەت میری نەورۆزی یەوە.

۷- بەهاری کوردی نوسراوی زانای بەرێز: دوکتور عوبەید یلای ئەیوبیان لە گوواری وەحید ژمارە ۳ ساڵی دوەم ۱۳۴۳ هەتاوی.

۸- بۆ کوردستان مام هەژار شاعیری گەورە و گرانی کورد.

۹- دیوانی پیرە مێردی نەمر.

۱۰- سەرەتای میهرو وەفا زانای بەرێز: کاك قادری فەتاحی قازی ئوستادی زانکۆی تەورێز.

۱۱- میرمیرێن یا جەژنی ئەمیر بەهاری لە مەهاباد دوکتور عوبەیدیلا ئەیوبیان.

۱۲- رۆژنامە و گۆڤارە کوردی یە کان.

۱۳- نە ورۆز لە کوردستان زانای بەرێز: مستەفا کەیوان.

۱۴- نە ورۆز بەلاوکی وەزارتی ئیتیلاعات.

۱۵- نەورۆزنامەی حە کیم عومەری خەیام.

١٦ - مەقالەو و تارێ کە لە ڕۆژنامەو گۆڤارە فارسی یەکاندا لە بابەت نەورۆز و کوڵە چارشەمە و سیانزە بە دەرا، نوسراوە.

١٧ - نەسەب نامەی خولەفا و شهریاران زامباور، وەرگە را وەی دوکتور مەشکور.

١٨ - شێخی صەنعان فەقێ تەیران مۆسکۆ.

١٩ - تەقویم البلدان ئەبولفیدای ئەیوبی.

٢٠ - مروج الذهب.

٢١ - کلیات شێخ سعدی شیرازی.

٢٢ - معجم البلدان.

٢٣ - افسانەهای کوردی وەرگەراوەی کەریم کەشاوەرز، بـۆ فـارسی، کـە زۆربـەی چریکەو چیرۆکەکان، وەرگەراوەو وەرگیراوەی ئەمەن.

٢٤ - سەرەتای دیوانی مەم و زین دوکتور عوبەیدیلا ئەیوبیان.

٢٥ - شیخی سەنعان بەرێز: کاک قادر فەتاحی قازی ئوستادی زانکوی تەورێز.

٢٦ - نەو رۆزنامە (محمد عبدالرّحمن) زەنگە بەغدا چاپی ١٩٨٥ز - دەبێ بزانین لە نەو رۆزنامەی زەنگەنەدا زیاتر لە ٧٥ شاعیری وەک عارفی رەبانی مەلای جزیری، حەکیم ئەحمەد خانی ناو براوە کە شیعریان بۆ نەو رۆز وتوە.

٢٧ - نەورۆز و بنیانِ نجومی آن یحیٰ ذکا.

٢٨ - نامەو تێکستێک کە دۆستان بۆیان ناردوم.

٢٩ - جە ژنەکانی باستانی ئێران.

٣٠ - وتارێ کە لە گۆڤاری هونەرو مەردوم لە بابەت مێژوی مێژینەی نەورۆزەوە لە چاپ دراوە.

٣١ - فەرهەنگی عامیانە.

٣٢ - وتاری دوکتور یارشاتر.

٣٣ - تاریخی ریشەی نیژادی کورد ژەنرال ئیحسان نوری پاشا چاپی سـاڵی ٢٥٦٧ کوردی و ١٣٣٣ هەتاوی چاپخانەی سپهر.

٣٤ - نەخشی قارەمانی شەرق (سلطان سەلاحەدین ئەیوبی) لە پێشگای تاریخدا بەرێز: دوکتور عوبەیدیلا ئەیوبیان.

Dr.Saleh Ebrahimi

۳۵- وتاری زانای بەرێز: کاک قادر فەتاحی قازی لە گوواری زانکۆی تەورێز لە بابەت زاراوەی آشەوە.

۳٦- گۆڤاری گرشەی کوردستان

نوکتە: ناوەروکی: (بەهەشتی کوردەواری) لە کاتی خوێدا لە سەر رادیوکانی ناوەندی کرماشان، سنە/مەهاباد و ورمێ بە کوردی بە وێنەی و تار بلاوکراوەتەوە، لە ورمێ کاک سەید ئەحمەد تاهیری و تارەکانی لە سۆرانی یەوە ئەبردە سەر زاراوەی کورمانجی بادینانی بلاوی ئەکردنەوە.دەبێ بزانین ئەو و تارانە، بە ناوی باوی کۆمەلایەتی یا باوی کوردەواری بەوێنەی تێکست لە تارانەوە بەرێ دەکرا بۆ رادیوی شارەکانی کوردنشین - دەبێ بزانین (قمری سنندجی) بە فارسی بە شیعر زۆری لە پەسەندی نەورۆزو بەهاردا هەلگوتووە.

۳۷- تێکستی رادیو ئێران.

۳۸- وتاری گۆڤاری هونەرو مەردوم لە بابەت آسیاوی آوی.

۳۹- مێژوی ماد، دیاکۆنۆف و وەرگەاوەی کەریم کەشاوەرز.

۴۰- دیوانی حافظ و دیوانە کوردی یەکان.

۴۱- گاەژماری لە ئێران دا.

۴۲- ناوی پەرەندەگان، دوکتور محەمەدی موکری.

۴۳- جوامع الحکایات سدیدالدین محمد عوفی بە خۆش کردنی دوکتور شیعار.

۴۴- تاریخ بناگیتی تالیف لە سەتەی هەشتەمدا.

Dr.Saleh Ebrahimi

شەپۆل ۴۶۷

١ ـ باوی کوردەواری

فەرهەنگلیلە

WAJE	RAWET
واژە	راوەت :
ئە	ئامرازی گەیاندنی ئایەندە: (ئەخۆم، ئەنوم)
ئاو	شتێکی تراوە، کە ساز کراوە لە ئوکسیژین و ئیدرۆژێن کە هۆی ژیانی گشت گیاندار و سەوزاییکە، تۆیی گیانداری نێروێیە، نیشانەی ئاولە شیمیدا H_2O وە بەبیرو بڕوای زانایانی بەرێ،ئاو یە کێکە لەچار عونسورو موقا بیلی ئاگرە،ئاو تراوێکە بێتام و بێبو
ئەنگێو	دەس راست ـ نیشانە پێکەر
ئەنوا	بێ ئەنوا، هەژار ـ دەس تەنگ ـ بە ئەنوا: دارا
ئەمەگداری	بە وەفایی
ئۆغربێت	بۆکۆی ـ کێوە ئەچی ـ ئەرۆی بۆکوێ
ئۆشن	ئەڵێن
ئەسپایی	لە سەرە خۆ، ئاهیستە
ئەسپی شێ	ئەسپی، ئەبڵەق، چارەوێی، چوارپەل و ناوچاوسپی
ئاگری کردەوە؛	شۆفاری کرد
ئانقەست	بە دانستە
ئابوری	ئیقتیسادی
ئاوەڵ	هاواڵ، هاوکایە، ئاوڵ دوانە.
ئاوەسو	چەقەسو، لوس، سواو
ئاوانە	گرتنی حقی ئاو
ئاوری کردەوە؛	ئاگری هەڵکرد
ئەشق	ئەویندار بون

دایە بیرم دێت لای لایەی شەوان
بۆ منت ئەکرد تا بەری بەیان
بەڵکو بخەوم نەبێ ئازارم
زوو گەورە بکرێم بۆ نیشتمانم

ئێستا گەورە بووم فامم کردەوە
بیرم لە ژینی کورد کردۆتەوە
سوێند بەو شیرەت بێت پێی گەورە کرام
سوێند بەو خاکە بێت لە سەری ژیام
تا ئازاد نەبێ کورد و کوردستان
تا نەبێ بە یەک هەر چوار پارچەمان
بۆ ئازادی کورد هەر تێ ئەکۆشم
هەتا ئەو کاتەی گیانم ئەبەخشم

Dr.Saleh Ebrahimi

ئەناهیدیا ناهید	ئەستێرەی زوهرە،ونوس: (رَبَّةُ النوع) یا ئەناهیتە: ناوی یەکێک لە خودایانی زەردەشتی‌یە،کە بەشتی پێنجەم واتا: آبان (وەران، یاخەزان) یەشت، بەناوی ئوەوەیە. خوای ئاوە و لەئاویستادا بە وێنەی کیژۆڵە یەکی زۆر خوشکیلانە و جوان و ناسک و تورت و لە بارو باڵا بەرزوتە رزوتەشک و داوێن پاک و خاوێن ناسێندراوە.
ئاڵ	جنوکەی زەیستان کوژ.
ئایین	دین، راژە
ئەسپارد	ئەرکایەتی، ئاگالێبون و بە دواچوندا، ئامانەتی.
ئەنجام	دوایی، ئاقیبەت، بەریوە بردنی کار و ئەنجام دان.
ئاونگ	شەونم
ئاسۆ	ئاسۆ، ئوفوق، بەزایی شاخ
ئاخچین	کیژی ئەرمەنی جوان، ناوی کچانەیە
ئەرک	پێویستی سەرشان،کاری لازم، وەزیفە، ئەسپاردە
ئەز	من، ئەگەر دیتیانم ئەزم ئەگەر نەیان دیم دزم (مەسەلە)
ئەستۆ	سوکر، مل،گەردن
ئەنزان	مرۆڤ، ئینسان
ئەزمون	تاقی کردنەوە، زمنای
ئەویندار ی	دڵبون، دڵداری، بێداری، ئاشقی
ئەستێرە	ستێر، ستارە
ئەقڵی	ژیری، هۆشی، هۆش
ئەندێشە	بیر، هزر، فیکر
ئەدەڵێتە خواری:	خزینەخواریٚ گۆزە یاکوزەکە ئاو ئەدەڵێنیٚ یانی: نمە ئاوی لیٚ دەچیٚ.ئەرواتە خواریٚ، لە ریشەی دەڵین - ە دەڵێن: دادان
ئاسک	مامز،کەژال، خەزاڵ، مامبز

Dr.Saleh Ebrahimi

۳ - باوی کورده‌واری

ئاسکۆڵ	بێچۆ ئاسک، کارمامبز
ئاوابون	بزربون، له به‌ر چاولاچون، غروب
ئاوه‌ژو	پشت و رو، ئه‌م دیوه و دیو، تیاچون، پێچه‌وانه
ئاسایی	مه‌عمولی
ئاژاڵ	پاتاڵ، وڵسات، گاوگۆڵ، مه‌رو ماڵات، پڕو پوش، جیلکه و چاڵ، ئاژگه‌ڵ
ئامێته	تێکه‌ڵ، تێکلاو، لێکدراو
ئاخه‌وتن	قسه‌کردن و تووێژ، په‌یوین
ئه‌روانێ	ته‌ماشاده‌که‌ی
ئارارات	هه‌راوراد، یانی کێوی به‌خشه‌نده، به‌خشه‌ر، به عه‌ره‌بی جبل الجودی یانی چیای به‌خشه‌نده، ناوی کێوێکه له‌کوردستان که‌گه‌می نوحی له‌سه‌ر راوه‌ستاوه
ئایه‌ت	نیشانه، ئایه‌تی قورئان
ئاگرێ	ئاگرێ، ئاکرێ: ئاور، ئاگر، کێوی ئاگر پژێن
ئه‌نگوت	هه‌ڵات، هاته‌ده‌ر، پشکوت
ئه‌ستێر	گۆلاو، جێگای جه‌م بونی ئاوه.
ئه‌سپایی	له‌سه‌ره‌خۆ، هێدی هێدی
ئول	دین، رێباز، مه‌زهه‌ب، ئارۆ
ئه‌مه‌گ	به‌وه‌فا، چاکه له چاوابون، قه‌ره‌بوی چاکه کردن، ره‌نج و ئه‌رك و زه‌حمه‌ت کێشان
ئه‌وین	ئه‌شق، ئه‌ویندار بون
ئابلۆقه	ده‌وره‌دان، چوار ده‌وره گرتن
ئابوری	هۆی ژیان، بژیو، مایه‌ی ژیان
ئاتاج	نه‌دار، دست کورت، هه‌ژار، بێ‌ئه‌وا
ئاگر	ئاور، ئاته‌ش
ئازوخه	بژیوی پیداویست له ماڵدا، تفاق کۆکردنه وه‌ی پێ بژیو، بۆ رۆژی مه‌بادا.

Dr.Saleh Ebrahimi

ئه‌بو هوزه‌یل عه‌للاف	له **۲۳۵** مانگی له دایک بوه و له **۸۵۰** زایینی مردوه، بیره وه‌ر و موته‌که‌لیمی موعته زیلی بوه، نه فی‌سیفات له خوا، ان اللّه یعلم ان علمه ذاته و له فه‌لاسیفه شوێنی وه‌رگرتوه.
ئه‌شعه‌ری	ئه‌بو حه‌سه‌ن عه‌لی‌کوڕی ئیسماعیل ئه‌شعه‌ری دژی موعته زیله و سه‌رده‌سته‌ی ئه‌شعه‌ریانه‌،که بڕوای وایه ئوصولی دین: ته‌وحید، مه‌عاد، نبوه‌ته، بڕوای به‌قه‌لب و دڵه **۲۶۰** له دایک بوه و له **۳۳۰** وه‌فاتی کروه وکتێبێ زۆری له پاش به جیماوه: لومعه، موجه‌ز، ئیزاح، بورهان، ته‌بینی ئوصولی دین، ئیبانه، شه‌رح و ته‌فصیل له‌ره‌دی ئه‌هلی ئیفکدا

بێ:

بره‌و	ڕه‌ونه‌ق ڕه‌واج،باو.
به‌رۆژ	جێگه‌یه‌که له‌کێو زۆر له‌به‌ر تاو دایه
به‌نده‌ن	چیا،کێو
بناغه	بنچینی خانو، خێم، هێم
بفه	ترس، مه‌ترسی، خه‌ته‌ر
به‌ل	جوانی قه‌د باریک، بڵیندتر له ده‌ور و به‌ری خۆی، مل به‌رز، درێژ.
بێچوله	به‌چکه منداڵ، زاروک، گه‌راتومی په‌له‌وه‌ر.
باڵنده	باڵدار، په‌له‌وه‌ر
بوکێنی	کچێنی، کیژانی بوک، بوکێنه‌،گاڵته‌ی منالاَن به‌بو که‌ڵه‌ی یستوک
به‌ر	میوه
به‌رامه	بۆنی خۆش، به‌رام
بوژانه‌وه	وه‌که‌یف که‌فتن له پاش له‌ڕی وکه‌ساسی، هێزگرتن،گه‌شانه‌وه
بۆڵه	قسه‌ی پرۆو پوچ و ناله‌بار، پرته پرتی ژنانه له به‌ر خۆو بۆ خۆقسه کردن
بیره‌خه‌و	ونه‌وز، خه‌وه‌نو چکه
بژار	گیای له ناو زه‌ڕ عات‌دا

Dr.Saleh Ebrahimi

بنار	داوێنی کێو -
بژارە	بژارە کردنی ویژاوەری: نەقد ئەدەبی -
بنێشە	بنچینی خانو، خیم، هیم -
بێری دۆش	مەر دۆش، ژنێک کە پەزوبزن ئەدوشێ:
	شوان بە هەو هەو مەر بەقەتارە — پێشەنگی گرتوە ئەوشەدە لارە
بەمشور	بە ئاوەز، خودان ئەقڵ
بەربینگ	یەخە، پێش
بچرژێ	درزبەرێ
بەلێشاو	فراوان، زوروزەوەند
بلیمەت	زانا، پیتۆڵ، زۆرزان
بیراز کردن	بەچە کوش بەرداش ئەنجنین و کون و کون کردن، لێدان، تەمێ کردن (ئاش تا بیرازی نکەی ئارد ورد ناکات)
بەرسیلە	قۆرە - کاڵ - کرچ
بارستان	بیمارستان
بارۆ	ناوەو بەواتای: دیوار - حەسار - قەلایە
بۆینا	بیان دیبایێ
بەلەز	بە تاڵوکە، بە خێرایی
بخەملێم	قەڵەو بم، خەملین: قەڵەوبون
بەروبو	داهات، رەخسین
بەرەگە	پێشەک، سەر راو، بەربینگ
بازن	بازنە، بازو بەند
بژوێن	خۆش لەور، بە پیت و بەرەکەت، پرگژوگیا
بەقسەنە کردن	مل بادان
بەخ	بەرخ

٦ - شه‌پۆل

به‌رخه‌وان	شوانی برخ
به‌رده‌بێر	به‌ره‌بیر، که‌ڤرێ، بێری، به‌ردیا کۆته‌ره‌دارێک، وه‌کو صه‌نده‌لی، که‌شوان له سه‌ری دانیشێ و بێری دۆ شه‌کان، له‌و لاو له‌و لایه‌وه، دائه‌نیشن و په‌زو پۆڵه مێو شیرده ره‌کان به ته‌رتیب دێنێته به‌ر ده‌ستان و شوان سه‌ری ئه‌و مه‌رانه، ئه‌گرێ و بێری دۆشه‌کان ئه‌یان دوشن
به‌روش	مه‌نجه‌ڵ، قازان، قه‌ران
به‌رو دان	به‌رو ماک، تیکلاۆبونی به‌رخومه‌ر (بێچوڵه‌و دایکه) به‌ره‌ماک: بیچوی له‌گه‌ڵ دایکه‌که به ئازادی شیر ده‌مژێ و دایکه نادوشرێ
بیری وان	که‌سێک که په‌زو پۆڵه ئه‌باته به‌ر مه‌ر دۆش و بێری: ناوی کچانه‌یه
بوکڵه	بوک، بوکی مندالآن
به‌رماڵی	ژنی خانه‌دار، بناوانی ماڵ
بوغور	وشتره نێره، دو دوگه، (دوکۆهان)
بنداری	گه‌ڕان بۆ سه‌یرانی ژنان به پۆل
بوغه	گای بوغه، بۆ مانگا به که‌ڵه
برینگ	توراتو، مه‌قه‌ستی مه‌ر برینه‌وه، برینگه
باسکه	یاڵ، سه‌ریاڵ و کێو
باس قه‌نه	دار قلیانی درێژ
بڕکه	پنجی بێستان (بڕکه کاڵه‌ک)
به‌ر	میوه
باله	ده‌نگی کاریله، ئاسک، ده‌نگی به‌رخی ساوا
بێدار	نه‌خه‌وتو
بێداوی	له دوانه هاتو، بێبڕانه‌وه
بیره‌وه‌ران	خاوه‌ن بیران، زانایانی خاوه‌ن بیر
به له ز	خێرا، زو، به تاڵۆکه

Dr.Saleh Ebrahimi

۷ - باوی کوردەواری

بەرتەسک	کەم عەرز، نابەرین، مەحدود
بزۆز	بێ ئۆقرە، هەر لەگەراندابێ، ئارا و قارا، صیفەتی موبالەغەیە
بێفەڕ	بەدفەڕ، خراپ
بزر	گومبون، لەبەر چاولاچون
بێهیوا	هیوابڕاو، بێهومێد
بەدیهاتن	پەیدابون
بەدیهێنەر	خوا، موجد - سازدەر
بەدیهاتو	پەیدابو
بێبڕانەوە	بێدوابڕان، بێ نیهایەت
بەژ	ویشک، ویشکی، ویشکانی
باو	داب و دەستور، مرسوم، شێوە، رمێن، رەونەق (تیروکەوان، لە باوکەوتوە)
باری ژیان	وەزعی ژین
بارهێنان	پەروەردەکردن، عاملاندن
بوز	گونجان، مەیسەربون، خونجان، بوزخواردن، گونجاندن
بە سەرهات	سەربوهوری
بەخشەر	دەهەندە، دلاوا، دڵلاوێن

بیجاڕ

بیجاڕ، جاری دارەبی، جاڕکێشان، بیجار: ناوە بۆ شارێکی پڕگەنم و دخڵ و دانە وێڵەی کوردستان کە لە کێوی بانیدا **۲۵۹۵** ساڵ بەر لە مە خوشکی ئاشور بانی پاڵ لەکوردە مادێک مارەکراوە وکێوی بانی لای شاری بیجار لای کێفی شانیشین بە ناوی ئەوکیژە ئاسوری یە کە ناوی (بانی) بووە ناو نراوە.

کێوی پەنجە عەلیش لە رۆژ ئاوای بیجار دایە و **۲۴۰۷** میتر بەرزە، چرگەر ناوی ئەم کێفە ئەباو ئەڵی:

Dr.Saleh Ebrahimi

٨ - شەپۆڵ

سێف و زەر دەلۆی حەنای مەم دەلی   گرفتاردم وەی پەنجەی عەلی

بۆ ئەمە بڕوانە گۆڤاری گرشەی کوردستان ژمارەی ٥ رەزبەر (بەران) و خـەزەلوەر (وەران)ی ساڵی ١٣٦٠ هەتاوی و ١٩٨١ ز - و رێکەوتی ٢٥٩٣ کوردی - ساڵی دوەم.
بانی: چڵ، داوێنی کێو،کێفی بانی‌لای بیجار.

پێ:

پەیوین	قسەکردن، ئاخەوتن
پێڵ	شەپۆڵ، مەوج
پێشواز	بەرە و پیرچون، بەڕوهاتن
پێ لێهەڵینان	بەرزکردنەوە، چونە قوولاّیی مەبەست، پێ لە ئاش هەڵێنان بۆ درشت هاڕین، زیاد، لەرادە بەدەر قسەکردن یا ویستن
پەلە	لەز، خیرا، بەپێ، زۆر بە پیی‌یە: خیرادەروا
پەتا	ئاهۆ، نەخۆشی، گیرۆ، ئازار، درم
پەتک	لەتەگوریس
پەڕ	توکی باڵی مەل، مەری سپی سەر گەردن رەش، قەراخ، کەنار، وەرەقە،قاقەز، ئاخر
پیتۆڵ	زانا - زۆزان
پواز	هۆرە
پسپۆر	کارزان
پاراو	تێراو
پێکوڵ	دڕوی خڕ
پشکاندوە	دۆزیویەتی -کۆڵیویەتی
پەستاوتن	تەوژم دان - داگرتن: ئاخنین بەزۆر
پەسیو	نشێیو - جێی‌ون بون .

Dr.Saleh Ebrahimi

٩ - باوی کوردەواری

پاشکۆ	خورجێن، دەسکرد،کە لە پشت چارەوییَ قایمیٔ ئەکەن
پشتێند	شوتەک
پاڵە ستۆ	تەوژم - فشار
پەرژین	چوار دیوارە گرتنی باخچیلە و باخ بە چروچاڵوک و تیکان و گراڵک و لقـە سنجو و شیلان و شتیوا کە دەوران دەوری وەکو سیمی خـارداری لێـبدەی وابیگرێ وکەس نەتوانێ زیانی لێبداۀپۆش، خوڵە مێش، بەرخێ،کە سەرو گۆی لاکی خوڵە مێش بێت
پێخاس	پێخواس - پیٚ پەتی
تەزی	سار، فینک
تەون	دام و دەسگای تەنین و چنین، جولاًیی
پشتەسەر	پشتەسەرە، جۆرە خشڵێکە ژنان لە دەوری سەری ئەدەن
پەلکە زێرینە	کۆلکە زێرینە، هەسونە رێزینە، قەوس و قەزەح
پاڵ	لا، تەنیشت
پۆستین	جلکی لە پێست،کەپەنک
پەرێز	جار، جارە گەنمی دروێنەکراو.
پەرژین	پەرژان، شورە، هەلی کار لە باری شتێکەوە، (نـام پـەرژێ) تـەنینی دەوری شتێک، پەردە، مانیع
پڕ	تەژی
پەری	حۆری، ژنی جوان و بێخەوش، پاک و لەتیف
پلورە	خەڵیف، جێگەی هەنگ، پلوسک،کەندوی هەنگ
پاوپا	دودڵی، خۆ وە دواخستن
پچک	دەوەن
پۆلو	سکڵ، ئەخگەر
پۆل	کۆمەڵ، دەستە، وەتاغی دەرس

١٠ - شەپۆل

پەڕەوازە	ئاوارە، ڕەتێندراو .
پەڵپ	بیانو، گڕو
پوڵ	دراو، قوشە
پووان	سووان، هەپرون، تیاچون
پاژ	جوزء، پارچە، کوت، لەت لەتی

تی:

تەکوز	رێک و پیک، لە باروبێ کەمایەسی، نەزم و تەرتیب
تەریک	تەنیابون، گۆشەگیر
تیاچون	لە ناوچون
تیادەچێ	لە ناودەچێ
تێپەربون	هاتن، رۆیشتن، عوبور
تەژی	پر، لیواولیو، پڕاوپڕ
تێهەڵە نگوتن	روبەروبون، لوتن و بزوت، توش یەکترهاتن
تۆف	تۆفان، سەرما، سەخڵەت
تەسەلسول	زاراوەی زانستی کەلامە، زنجیرە .
تازە بە دیهاتو	حادیس، تازە
تین	گەرما، تەوژرم
تارا	ڕوبەندی بوک، پارچەی ناسک، تۆڕی سور، یازەردە، چۆرە چنراوە یەکی پەشمینە، فیعلی ماضی یەو لە ریشەی تۆران و تۆریان - ە - بەواتای دەڵە بون و تاران و تۆرا و، و تاربون و تەرە و تەریک بونە
تفلەزارا ویشکبون	ترسان، دەم وشک بون
تەق و چەف	زورچەو ساوە، سارد و گەرم، درگا بەقون کردنەوە

Dr.Saleh Ebrahimi

۱۱ - باوی کوردەواری

تاف	عەیام، کاتی جوانی، کاتی خۆی
تەرەزن	مەرومانگای زگاو زەگ شێردان، مانگا کە تەرەزەنە، هەردی ئاودەڵێن.
تەقتەق	ڕێگای بەردە لانی پلە پلە وەکوپلەی آسانە)ی، لای سەقزوگوندی (دەرە پەمەدان)ی، کاک مەلا حەسەنی کوڕی (مەلا عەلی رەبانی)
تەوژم	تین، گەرم، فاشر، بەگوڕ، بەگڕ
تێر	تێر، نابرسی، تەسەل
تێڕ	جۆرێ جەواڵ و خورجێنی گەورەیە.
تەرازن	زونگ، چەمەنی زونگ، زەل، تەرەزن، چەمەنزاری خیس
تۆی	تۆی شیر، تۆی ماست، تۆیخڵ، تۆیکڵ
تاراندن	دەرکردن، رەتاندن، دورەوەخستن
تاوڵ	بلۆقی پیێ، پەلەوەر تۆقێنە، چادر، رەشماڵ، کۆن
تەپکە	داو، داونانەوە لەسەر تەختە
تەراد	چەرمی خالێگە
تەرەبون	تۆرانی یەکجاری
تەسک	کەم بەر
تەشک و داوین	پانایی داوین
تەلان	بەندەن، کەژکەل
تەڵەزم	پارچەی ناسک لەدارو بەرد
تەوس	پلار، تیز، تانە
تێلەکە	کۆڵە پشت، کوڵ، تێلەگە
تیز	تانە، گاڵتە پیێ کردن
تاوێر	بەردی گردوزلە، کە بتوانێ خلور بێتەوە
تاتەبرد	تاشەبەرد، بەردە تاشراو، وەک، بەردە نۆیژ.
تکوز	نیزام، نەزم